

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

קבלת החלטות על פינוי יישובים, פיצוי ויישוב מחדש:
סיני 1982 וחבל עזה וצפון השומרון 2005

נורית קליאוט

ירושלים, אוגוסט 2005

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

DECISION MAKING ON SETTLEMENT EVACUATION IN ISRAEL,
COMPENSATION AND RESETTLEMENT:
SINAI 1982; GAZA REGION AND NORTH SAMARIA 2005

Nurit Kliot

עורכת אחראית: שונמית קרין
עריכת לשון: ליאורה הרציג
הכנה לדפוס: זהבה דדון
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 3/45
Publication No. 3/45
ISSN 0792-6251

© 2005 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ
רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 02-5666243 פקס: 02-5666252
office@fips.org.il
www.fips.org.il

על המחברת

נורית קליאוט היא פרופסור-מנ-המניין במחלקה לגאוגרפיה ולימודי הסביבה באוניברסיטת חיפה. היא ערכה מחקרים רבים על פינוי יישובים בנסיבות גאוגרפיות-פוליטיות ועקבה מקרוב אחר תהליך הפינוי של חבל ימית מיישובים ישראליים בשנת 1982.

על המחקר

במסגרת סדרה של מחקרים שנערכו במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות על תהליך ההתנתקות מעזה וצפון השומרון, הכינה פרופ' נורית קליאוט מחקר על מאפייניה של קבלת ההחלטות בנושאים של פינוי יישובים, עקירת תושבים ותגובותיהם על כך, פיצוי מפונים, ויישובם מחדש. על מנת לבחון את התהליך בראייה רחבה יותר ערכה פרופ' קליאוט השוואה בין קבלת ההחלטות לקראת פינוי היישובים הישראליים בסיני בשנת 1982 לקבלת ההחלטות לקראת תהליך ההתנתקות בשנת 2005. המחקר מנתח את הדומה והשונה בין שני תהליכי הפינוי האלה ומצביע על לקחים שהופקו ולקחים שהתעלמו מהם. הדברים נכתבו עד יולי 2005. עיקר תרומתם היא הפקת לקחים שעשויים להדריך את מקבלי ההחלטות בישראל לקראת האפשרות של פינוי עתידי של יישובים ישראליים נוספים באזורי יהודה ושומרון.

על המכון

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; יהודים וערבים בישראל; ישראל ושכנותיה הערביות; חברה, מרחב וממשל בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר** (י"ר), עו"ד י' **עמיהוד בן-פורת** (סגן י"ר), מר **דוד ברודט**, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר **הירש גודמן**, עמית-מחקר בכיר במרכז יפה ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב. ראש המכון הוא פרופ' **עמירם גונן** מהמחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' **שלמה חסון** מהמחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות
פרסומים נוספים בנושא ישראל ושכנותיה הערביות

- סוגיות בתכנון ובפיתוח יישובים בישות הפלסטינית המתהווה, ראסם חמאיסי, 1994
- ערים פלסטיניות חדשות בצד קיימות, ראסם חמאיסי, 1996
- גדר ההפרדה והשכונות הערביות בירושלים: שילוב או הפרדה – רק לא דחיית ההכרעה, יעקב גארב, 2004
- התנתקות מתואמת: ההזדמנויות והחסמים, יוחנן צורף, 2005
- התנתקות – ומה אחר כך?, שלמה חסון, 2005
- עקירה ממקום ושיח מתנחלים: לקראת פינוי גוש קטיף, יצחק שגל ושאול משעל, 2005
- ההתנתקות מחבל עזה מנקודת מבטם של המתיישבים, מרים ביליג, 2005
- פשרה עם הפלסטינים: השפעתם של גורמים פסיכולוגיים, יפעת מעוז, 2005
- תכנית ההתנתקות – שלב היישוב מחדש (נייר מדיניות), מרים ביליג ויוסי כץ, 2005
- טראומה אורבנית בירושלים, השלכות ואפשרויות להתאוששות, יעקב גארב והאנק סאביץ', 2005

תוכן העניינים

7	הקדמה
8	עיקרי הדברים
12	לקחים והמלצות למדיניות של פינוי יישובים ויישוב מחדש
13	1 עקירה ופינוי של יישובים: היבטים כלליים
18	2 קבלת החלטות על פינוי ופיצוי: 1982 לעומת 2005
18	א. קבלת החלטות על פינוי ופיצוי מתייבשי חצי-האי סיני
22	ב. קבלת ההחלטות על ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון
26	ג. הסכמי הפיצויים למתייבשי חבל עזה וצפון השומרון
30	ד. קבלת ההחלטות לגבי עתיד התשתיות היישוביות
33	ה. עלות ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון ועלות הפינוי מסיני
35	3 הכנת חלופות התיישבות ותהליך היישוב מחדש
35	א. חלופות ההתיישבות למתייבשי סיני
37	ב. חלופות התיישבות למתייבשי חבל עזה וצפון השומרון
45	4 דפוסי התנהגות של המועמדים לפינוי
45	א. סיני 1982
49	ב. ההכנות לפינוי חבל עזה וצפון השומרון
52	5 השוואה בין קבלת ההחלטות על פינוי, פיצוי ויישוב מחדש של מפוני סיני, למפוני חבל עזה וצפון השומרון
59	סיכום והמלצות למדיניות
60	לקחים והמלצות
66	מקורות
68	נספח: נתונים על יישובי מועצה אזורית חוף עזה על פי ותק, סוג, גודל ושיוך ארגוני

הקדמה

מסמך זה מטרתו להציג את הדומה והמבדיל בין פינוי חצי-האי סיני, ובין פינוי חבל עזה וארבעת יישובי צפון השומרון בכל ההיבטים הנוגעים לקבלת ההחלטות על הפינוי (או ההתנתקות), למרכיבי הפינוי ולאופני הפיצוי.

יש לציין שמתיישבי חצי-האי סיני התיישבו בו מרצונם ובעידוד הרשויות המרכזיות של מדינת ישראל, כלומר זו הייתה הגירה מרצון. ההחלטה לעקור את יישובי חצי-האי סיני כחלק מהסכם השלום עם מצרים התקבלה על ידי ממשלת ישראל באופן חופשי ובהליך דמוקרטי; עם זאת, ברמת היחיד והקהילה, ישום ההחלטה היה כפוי. גורמים פוליטיים (הסכמי שלום) הם שעמדו ביסוד החלטת העקירה. המדובר בהגירה תמידית (ולא ארעית), ופנימית – המתרחשת בתחומי ישראל וקהילתית באופיה, כלומר קהילות שלמות נעקרו מיישוביהן ופנו לתחומי מדינת ישראל.

גם מתיישבי חבל עזה וצפון השומרון התיישבו באזור זה מרצונם ובעידוד הרשויות המרכזיות. ההחלטה על עקירתם היא החלטה חד-צדדית של ממשלת ישראל שאינה מלווה בהסכם כלשהו עם הרשות הפלסטינית. ההחלטה התקבלה על ידי ממשלת ישראל והכנסת בהליך דמוקרטי תקין וזאת למרות המחלוקת הרבה שעוררה ועודנה מעוררת. נראה שהגורם המניע את ההחלטה הוא פוליטי ואולי אף אסטרטגי וטקטי. העקירה היא רצונית מבחינת ממשלת ישראל וכפוייה מבחינת המתיישבים.

גם כאן המדובר בהגירה פנימית בתוך ישראל וקהילתית באופיה. מתיישבי סיני וחבל עזה דומים במאפייניהם לשתי קבוצות של עקורים: למתיישבים קולוניאליים החוזרים לארץ-האם או למפוני מפעלי פיתוח.

עיקרי הדברים

פינוי יישובי חצי-האי סיני בשנת 1982 ותהליך ההתנתקות המבוצע בקיץ 2005 ברצועת עזה ובצפון השומרון מוגדרים כתהליך של עקירת קהילות והעתקתן מאזור גאוגרפי אחד לשני. ייחודה של העקירה הוא בכך שהכפייה היא המאפיין העיקרי שלה מבחינת העקורים. בשני המקרים, הפינוי/עקירה היו וולונטריים מבחינת מדינת ישראל ונעשו במסגרת הסכם שלום עם מצרים, ועם זאת במקרה של חבל עזה וצפון השומרון ההתנתקות של ישראל היא חד-צדדית, ללא כל הסכם עם הפלסטינים. סך הכול נעקרו מצפון סיני כ-18 יישובים וכ-4300 נפש, ואילו מחבל עזה וצפון השומרון יעקרו כ-20 יישובים ועוד ארבעה (בהתאמה) וכ-8600 נפש.

תהליך קבלת ההחלטות על פינוי סיני והעתקת המתיישבים לתחומי ישראל אך יותר משלוש שנים, בעוד שתהליך ההתנתקות הוא קצר ביותר ועתיד להימשך לא יותר משמונה חודשים ממועד אישורה בכנסת. למשך-הזמן הקצר הזה יש משמעות מבחינת היערכות המדינה לפינוי, זמן ההמתנה לפינוי ואף משך תקופת המחאה של המתנגדים.

תהליך קבלת ההחלטות בכל הקשור לפינוי יישובי סיני לווה באי-רצון של הממשלה והעומד בראשה לקבל החלטות חד-משמעיות וברורות על אסטרטגיית הפינוי והפיצוי. חוסר הנחיות ומדיניות עמומה חשפו את הגורמים הממשלתיים המעורבים בקביעת מדיניות הפינוי ללחצי המפונים והובילו לכניעת הממשלה לדרישותיהם. כתוצאה מהססנות זו, חוק הפיצויים נחקק שבועות ספורים לפני מועד הפינוי, תהליך קבלת ההחלטות כולו התאפיין באי-שיתוף התושבים ולא התקיים דיון באופציות ההתיישבות מחדש של המפונים/עקורים.

תהליך קבלת ההחלטות על ההתנתקות היה תקני ובהתאם להליך הדמוקרטי וזכה לאישור הכנסת והממשלה. עם זאת, מאז שראש הממשלה העלה לראשונה את רעיון

ההתנתקות, נשמעה דרישה תקיפה מצד המתנגדים לקיים לגביו משאל-עם, דרישה שנדחתה בסופו של דבר גם על ידי הממשלה וגם על ידי הכנסת.

בשונה מתהליך פינוי סיני, חוק יישום ההתנתקות – או בשמו הפופולרי "חוק פינוי-פיצוי" – התקבל במועד מוקדם, קבע בבירור את תנאי הפינוי ורכיבי הפיצוי וקבע את מנהלת סל"ע כגוף היחיד שיטפל בכל תביעות המפונים וביישובם מחדש. עם זאת, רכיבים בחוק השתנו פעמיים בלחץ ציבור המתנחלים ובעקבות החלטת בית המשפט העליון. גם נמצא שבדומה למקרה סיני, המתיישבים עקפו ועוקפים את מנהלת סל"ע ומפנים את תביעותיהם ישירות אל ראש הממשלה. יתר על כן נתגלו סרבולים ביורוקרטיים של מנהלת סל"ע במתנחלים. בדומה לפינוי סיני, גם בפינוי עזה וצפון השומרון הועדפה אופציית הפיצוי הכספי על אופציית היישוב מחדש, אם כי נתיב זה קיים בחוק פינוי פיצוי. בדומה למקרה סיני, אופציית הקמת יישובים חדשים למתנחלים היא פרי יזמת המתנחלים עצמם.

מרכיבי הפיצויים דומים למדי בשני מקרי הפינוי – פיצוי על מגורים ונכסים, פיצוי על נחלה חקלאית ועסק חקלאי, ותק, הוצאות העברה, שכר דירה וכיוצא בזה. חוק פינוי-פיצוי הנוכחי מגדיר היטב את חלופות הפינוי, מיטיב מאוד עם המפונים בכל הקשור להערכת שמאות פרטנית ולאופציית המעבר הקהילתי, ובמיוחד ההתיישבות בגוש יישובים בניצנים, שהיא גמישה מאוד בכל הנוגע לפיצויים ומיטיבה עם המתפנים בכל הקשור לקרקעות ולתשתיות.

החקלאים יוצאים נשכרים מההסכם המאפשר להם לפתח את משקיהם מחדש אחרי שקיבלו פיצוי ממכירת חממותיהם לבנק העולמי. ביסוסם מחדש נשען על קרקעות וסובסידיות מטעם המדינה. החקלאים צפויים לאבד שתי עונות גידול ואת כוח האדם הזול שסייע להם בשגשוגם החקלאי בחבל קטיף.

סוגיה חשובה מאוד בעת פינוי סיני הייתה עתידן של התשתיות – המבנים והתשתיות החקלאיות. בפינוי חצי-האי סיני התבצעו שני תהליכים מנוגדים לחלוטין ביחס לתשתיות היישוביות. כל התשתיות בדרום סיני הועברו בשלמותן למצרים ואילו התשתיות בחבל ימית נהרסו ברובן כליל ומיעוטן הועברו לידי ישראל. גם בעת פינוי סיני עמדו כמה חלופות בפני המפנים: השארת ימית והיישובים החקלאיים על כנם תמורת פיצויים ממצרים או פירוקם והעברתם לישראל ולחילופין הריסתם. לאחר שכשלו הניסיונות להעביר תשתיות אלה לישראל, הוחלט להורסן מהנימוקים שעיקרם סנטימנטליים ("להחזיר מדבר למצרים כמו שקיבלנו אותו") או ביטחוניים (התבצרות אזור מצרי מיושב בקרבת ישראל) ומתוך חשש מתחרות חקלאית. שתי האופציות של הרס יישובים ותשתיות לעומת השארתם על כנם קיימות גם במקרה של עזה וצפון

השומרון. מצדדי הרס היישובים הישראליים מנמקים את דבריהם במניעת שמחת מנצחים וביזה, מניעת האפשרות שהמתיישבים יחזרו ליישוביהם או מניעת מגורי "טרוריסטים" באזור. הפלסטינים מצדם מעוניינים שישראל תהרוס את היישובים כדי שיוכלו לבנות בנייה רוויה עבור תושבי מחנות הפליטים.

התשתיות המשרתות את הפלסטינים יוותרו על כנן, התשתיות החקלאיות ימכרו לפלסטינים ובתי קברות ובתי כנסת יועברו לישראל. עדיין לא ידוע מה יעשה ב-1.5 מיליון טון של פסולת כתוצאה מהרס היישובים. הכנת חלופות התיישבותיות עבור מפוני סיני לא נשקלה כלל על ידי הממשלה, אלא הייתה פרי יזמתם של המתישבים עצמם, והם אף נתקלו בקשיים רבים בניסיונם להתיישב כקהילות. יישובים צעירים מחבל ימית שלא היו זכאים לקבל פיצויים אישיים עברו לפתחת שלום: סופה, חולית, פריאל ותלמי-יוסף, וכן נוסד באזור זה היישוב דקל על ידי מפוני ימית. עין-הבשור ונתיב-העשרה ב' הוקמו על ידי מתיישבים ותיקים של סיני לצורכי עצמם בלבד.

היישוב הלא-חוקי עצמונה עבר מסיני לחבל קטיף וחלק ממפוני סיני התיישבו גם באל-סיני בצפון רצועת עזה. מכאן שמרבית האוכלוסייה של צפון סיני העדיפה את הנגב ורצועת עזה כאזורי ההתיישבות החלופיים.

במקרה הנוכחי של ההתנתקות, כל 20 משפחות הזכאיות לפיצויים, רשאיות לעבור ליישוב חלופי תוך שמירה על המסגרת הקהילתית. בגלל אופיים הדתי של חלק ניכר ממתישבי רצועת עזה, יעדי התיישבותם חייבים להיות קהילות דתיות. האופציות שבחרו המתיישבים הן התיישבות אינדיבידואלית ביישובים קיימים (מתיישבי גנים וכדים פנו לעפולה וגן-נר, מתיישבים מצפון סיני – לערי הנגב) והתיישבות קהילתית ביישובים קיימים (ניצן למפוני נווה-דקלים; אזור אשקלון לאנשי ניסנית; מבקיעים למתיישבי פאת-שדה, יד-בנימין, בת-הדר, יד-חנה, תלמי-יפה, כרמיה, זיקים, מפלסים). גולת הכותרת היא הקמת גוש יישובים חדש למפוני גוש קטיף באזור ניצנים. אופציה זו, היא פרי יזמה של המתיישבים שזכתה לתמיכת ראש הממשלה, אלא שהיא מעוררת מורת רוח בקרב ארגונים סביבתיים וגם בתוך הממשלה בגלל פגיעה בשטחים פתוחים, פגיעה בהליך תכנוני תקין והיבטים של עלות. רוב מפוני חבל עזה יאלצו להתגרר זמן ממושך בדיור זמני משום שמקומות היישוב החלופיים לא יהיו מוכנים בעוד מועד.

מתמונת המצב מצטייר שחלק הארי של המפונים יתיישבו בדרום מישור החוף ומיעוטם בנגב, וזאת על פי רצונם. התכנית המקורית של הממשלה ליישב את המפונים בנגב לא עלתה יפה. על הכנת האופציות ההתיישבותיות למתנחלים מעיבה התנגדותם להתנתקות וסירובם לשתף פעולה עם מנהלת סל"ע, ועל כן כ-40% מהמשפחות המיועדות לפינוי באוגוסט 2005 עדיין לא קיימו כל משא ומתן עם מנהלת סל"ע גם כשבועיים לפני ראשית

תהליך הפינוי. ב-20 לאוגוסט 2005 כבר פונו כ-80% מהמתיישבים למגורים זמניים כבתי מלון, כפרי נופש, דירות בשכירות או מגורונים.

אפשר לחלק את דפוסי ההתנהגות של מפוני סיני לארבעה עיקריים: "עסקים כרגיל" או "ממשיכים כרגיל" – שמירה על השגרה עד מועד הפינוי; חוסר תפקוד שהוא היפוכו של הסוג הראשון; שילוב של שני הסוגים הנ"ל. סוג רביעי חשוב היה המחאה. פעולות המחאה התמקדו בשיקולים פוליטיים וביטחוניים וכן יצאו חוצץ כנגד חוסר הנכונות ואי-היכולת של הממשלה לחתום עם המתיישבים על הסכם פיצויים. "התנועה למניעת נסיגה", ארגון המחאה הספונטנית של מתיישבי סיני, זכה לגיבוי ניכר מצד "גוש אמונים". גילויי המחאה לוו באלימות, בחסימות צירים, בהפגנות, במצעדים והשבתות. הפינוי הסופי היה אלים מאוד, טראומטי, לווה באיום בשימוש בנשק חם ואף בהתאבדות. לא היו כל גילויי סרבנות מצד הצבא אבל גם אז נעשה שימוש בסמלי השואה. עוד בלטה חולשתם של גופי השלטון בכל הקשור לבלימה במסגרת החוק של ההתנהגות האלימה מצד מתנחלי סיני.

חלק גדול מדפוסי התנהגות אלה חוזר אצל המיועדים לפינוי בחבל עזה: מחאה תקיפה ואף אלימה נגד ההתנתקות תוך שמירה על דפוס התנהגות של "עסקים כרגיל", מעט מאוד גילויים של אי-יכולת תפקודית ושיתוף פעולה חלקי עם מנהלת ההתנתקות. מכאן ההערכה שבניגוד לסיני, שאז 80% מהמשפחות התפנו כבר לפני מועד הפינוי, מרבית המיועדים לפינוי בחבל עזה נשארו ביישוביהם עד למועד הפינוי בעוד שרוב האוכלוסייה החילונית התפנה מרצון. פעולות המחאה של אנשי חבל עזה מקבלות חיזוק ניכר מאוד מאנשי יש"ע ומהציבור בישראל, ובצבא יש גילויים רבים של סרבנות גלויה וסרבנות "אפורה" בזיקה לתעסוקה מבצעית הקשורה לפינוי. פינוי חלק מהיישובים ככפר-דרום ונווה-דקלים לווה באלימות כלפי המפנים.

לפי גילויי המחאה הנוכחיים ותהליך האכיפה שכנגד, נראה שהפינוי קשה ולא מן הנמנע שיתלוו לו בעתיד שסעים בצה"ל ובחברה הישראלית כולה.

עלות ההתנתקות מגיעה לפי שעה ל-7 מיליארד שקל ועשויה אף לעלות ל-8 עד 10 מיליארד שקל, ויש גם להביא בחשבון שמדינת ישראל השקיעה כ-10 מיליארד שקל בחבל עזה מאז ראשית ההתיישבות בו. העלות הכוללת של פינוי סיני (מערכות צבאיות ואזרחיות) הגיעה ל-14.8 מיליארד שקל במחירי יוני 1990, וישראל השקיעה בחצי-האי סיני בשנות ישיבתה שם כ-17 מיליארד דולר.

לקחים והמלצות למדיניות של פינוי יישובים ויישוב מחדש

- הקפדה על מבנה חוקי וניהולי נכון ויעיל בכל תהליך של פינוי יישובים והימנעות ממדיניות הפכפכת וכניעה ללחצים בכל הקשור לפינוי, לפיצויים וליישוב מחדש.
- קיצור תהליכי הפינוי. קיום מ"מ עם המפונים על אופן הפינוי, על הסכם הפיצויים ועל חלופות התיישבותיות, לקראת גיבוש הסכם משותף בנידון, תוך הסתייעות במגשרים בהליך זה.
- הסתייעות באנשי מקצוע (כאנשי חינוך, פסיכולוגים ועובדים סוציאליים) לטיפול באוכלוסייה המפונה בעת הפינוי ואחריו.
- מתן מידע והסברים מקיפים על תכנית ההתנתקות ותכניות הפינוי והבנייה מחדש לציבור בכלל ובמיוחד למתפנים.
- הכנת חלופות התיישבותיות קהילתיות, לאו דווקא של התיישבות גושית.
- סיוע למתפנים בפיתוח כלכלי ותעסוקתי לאחר הפינוי.
- הימנעות או צמצום, בכורח הנסיבות, של הרס היישובים.
- חשוב מכול – מדינת ישראל חייבת לקיים דיון מקיף על מדיניותה הכלכלית, הפוליטית והחברתית בשטחים שכבשה ב-1967 ועל השפעת מדיניות זו על ישראל שבתוך תחומי "הקו הירוק" ועל הדורות הבאים.

1 עקירה ופינוי של יישובים: היבטים כלליים

עקירה (Uprooting) של אוכלוסייה היא סוג של הגירה המוגדרת כמעבר של אנשים או של קהילות מאזור גאוגרפי אחד לשני. ייחודה של העקירה היא בכך שהכפייה היא המאפיין העיקרי שלה. "פינוי" הוא סוג של הגירה כפויה, אבל בניגוד לעקירה, הוא לתקופת זמן מוגבלת וצופן אפשרות לחזור למקום המגורים המקורי בעתיד הלא רחוק – למשל אחרי שחולפת סכנה של רעידת אדמה שחייבה פינוי תושבים. סוגי העקירה נקבעים בדרך כלל על פי המקורות והסיבות להתרחשותה (Cernea, 1993; Oliver-Smith & Hansen, 1982).

עקירה פירושה שאנשים משנים את מקומם בעולם מאחת או יותר הבחינות הבאות: פסיכולוגית, חברתית, אקולוגית וגאוגרפית. לעתים העקורים נשארים בתחומי אותה מערכת גאוגרפית ואקולוגית (למשל מפוני חבל ימית שעברו ליישובים בנגב), ולרוב הם משתדלים להמשיך ולקיים את המבנה החברתי שקדם לעקירה. במקרים אחרים, העקירה גוררת עמה שינויים חברתיים כלכליים וגאוגרפיים, ואלה מפירים את מכלול שגרת החיים. נשאלת השאלה אם לדרגת העקירה ולמספר תחומי החיים שמשתנים (בעטייה) השפעה על מידת הקושי של היקלטותם ויישובם מחדש של עקורים. ניתן לשער שאנשים שכל דפוסי חייהם משתנים, כגון פליטי מלחמה, יחוו את הקושי הרב ביותר בהסתגלות לסביבה גאוגרפית וחברתית חדשה. חשוב גם לשאול מה קל יותר – יישובם מחדש של עקורים שנשארו באותה מסגרת פסיכולוגית וחברתית (שבט אפריקאי, מושב מחבל ימית) ורק סביבתם הגאוגרפית משתנה; או השתקמותם בסביבה גאוגרפית ואקולוגית זרה או דומה לזו שממנה נעקרו אבל לא באותה מסגרת פסיכולוגית וחברתית.

סוגי העקירה העיקריים, הם כדלהלן:

עקירה כתוצאה מאירועים פוליטיים כגון מלחמה, הפיכה ורדיפות: העקורים נקראים פליטים. חלקם חוצים גבול בינלאומי כדי למצוא מפלט ומקלט וחלקם נותרים בתוך

גבולות המדינה. עקירה מטעמים פוליטיים היא הגירה שנכפתה על ידי השלטונות או על ידי גורמים אחרים ולרוב היא אינה מתוכננת.

עקירה כתוצאה מאסונות טבע: זו עקירה כפויה בעקבות אסונות טבע כגון שיטפונות, סופות וסערות, רעידות אדמה או צונאמי. קיימת עקירה כפויה גם בגלל אסונות טכנולוגיים, למשל אסון צ'רנוביל (Heller, 1982; Cernea, 1993). במרבית המקרים, גורם האסון לפינוי לזמן קצר או מתמשך, ורק לעתים רחוקות הוא גורם לעקירה מתמדת (Melick et al., 1982). במקרים אלה העקירה היא לרוב פתאומית ובלתי מתוכננת.

עקירה כתוצאה ממדיניות פיתוח: זוהי עקירה אדמיניסטרטיבית מתוכננת וכפויה. הממשלות מאלצות את התושבים לעקור ממקומות מגוריהם לטובת הקמתם של פרויקטים כגון סכרים, בירוא יערות ונטיעת מטעים, או פרויקטים של פינוי-בינוי וחיידוש עירוני באזורים עירוניים.

המאפיינים העיקריים של הגירה כפויה או עקירה הם אלה:

- ההגירה מתרחשת באופן כפוי כתוצאה מכוחות דוחפים (Push) (מלחמה, אסון טבע) ובניגוד לרצונם של היחיד והקהילה;
- במקרים רבים, אין לעקורים השפעה על קבלת ההחלטות בעת העקירה, כגון ההחלטה להתרחק ממקור האיום או ההחלטה על בחירת מקום היישוב החדש;
- במרבית המקרים, אופי ההגירה הוא שמרני – העקורים מנסים ומעוניינים בשימור ובשחזור אורחות חייהם הקודמים;
- זוהי הגירה של קבוצות ולא של יחידים;
- ההגירה הכפויה היא גם הגירה תוך-ארצית וגם הגירה בין-ארצית, חוצה גבולות;
- העקורים מאבדים את מרבית רכושם.

ביזקה למחקר זה יש לציין שהעקירה פועלת כגורם לחץ משמעותי בעיקר לפני תקופת העקירה. הלחצים הם פיזיים (התערעורת הבריאות, תחלואה ותמותה), נפשיים (תגובות אבל, חוסר אונים, דיכאון, אומללות, כעס, געגועים לעבר ואידאליזציה שלו) העקורים מתאבלים על הבית שאבד – (הבית האישי, הקהילתי והסביבתי). לעקירה השלכות כלכליות, פוליטיות ותרבותיות העלולות להתבטא בהרס קהילות ובאבדן הזהות התרבותית והחברתית (Fried, 1972; Nann, 1999; Scudder & Colson, 1982).

גורמים ומאפיינים העשויים להסביר את השונות בהשפעת העקירה על עקורים:

- מאפיינים אישיים ודמוגרפיים כגון גיל גבוה, מין (נשים), מצבים נוירוטיים, מעמד סוציו-כלכלי נמוך – משפיעים לשלילה על העקורים.
- גורמים קוגניטיביים כגון חוסר מידע, מצב לא מוכר ומעורפל והרגשת אָבדן יוצרים תופעת דחק (Stress) אצל העקורים, בעוד שמתן מידע, שיתוף והכנה נפשית מפחיתים הרגשה זו.
- משתנים סביבתיים כגון מידת הדמיון או השוני בין הסביבה החדשה לישנה משפיעים לטובה או לרעה על ההסתגלות. ככל שהסביבות קרובות ודומות יותר, ההסתגלות קלה יותר (Heller, 1982).

להיבט הקהילתי חשיבות רבה בתהליך העקירה, ככל שהמרקם החברתי והפסיכולוגי של הקהילה הדוק יותר, הרגשת האָבדן קשה יותר. יתר על כן, הרגשת האָבדן אצל עקורים, המייחסים חשיבות קיומית ותרבותית, למערך הגאוגרפי והאקולוגי תהיה קשה יותר מאשר אצל מי שאינם מייחסים לכך חשיבות קיומית. בקהילות הדוקות חברתית ופסיכולוגית, התפרקות המסגרת החברתית יוצרת רגשי אָבדן קשים, ואחד הקשיים המרכזיים קשור להתפרקות או להיעלמות של המנהיגות. עקירה מסביבה כפרית לעירונית היא טראומטית במיוחד מפני שהיא שוברת הן את המסגרת החברתית והפסיכולוגיות והן את המסגרות הגאוגרפיות והאקולוגיות.

קליטה מחדש קלה יותר ככל שהעקורים חופשיים ליטול עמם רכוש אישי ואת מקור פרנסתם. בכל המקרים שבהם חקלאים עקורים יכלו להעביר ציוד אישי וחקלאי למושבם החדש, קליטתם הייתה קלה יותר.

התנהגותם של עקורים ויחסם לעקירה משקפים ארבע אוריינטציות סביבתיות:

אוריינטציה אינסטרומנטלית: בעיני בעלי תפיסה כזו, לסביבה אין ערך כשלעצמה, אלא רק כאמצעי להשגת צורכיהם האישיים והקיבוציים. לעקורים שזוהי גישתם לסביבה, קל יחסית להיקלט במקום מגוריהם החדש.

אוריינטציה סנטימנטלית: לעקורים ומפונים בעלי אוריינטציה כזאת יש קשר אמיץ לקהילה ולטריטוריה, אם מחמת תחושת שייכות רגשית או מכוח האמונה שלמקום יש יוקרה מיוחדת. רבים ממפוני חבל ימית היו בעלי אוריינטציה מסוג זה, והעקירה קשתה עליהם. למתיישבים החילוניים בחבל עזה וצפון השומרון יש תפיסה כזאת של יישוביהם.

אוריינטציה סמבולית: יחידים וקבוצות בעלי אוריינטציה סמבולית מייחסים לסביבתם משמעות אסתטית, מוסרית ודתית מיוחדת, והעקירה ממקום מושבם קשה עליהם מנשוא. חלק ממתישבי יו"ש מתייחסים כך לאזור מגוריהם, ונראה שגם חלק מתושבי חבל עזה וצפון השומרון הם בעלי תפיסה כזאת.

אוריינטציה טריטוריאלית: בעלי הגישה הזו תופסים את הסביבה במונחים של שליטה פיזית או פוליטית. בדומה לבעלי האוריינטציה האינסטרומנטלית, העקירה אינה קשה להם ביותר.

קהילות העוברות עקירה כקהילות משתדלות להמשיך את כל מסורות ונוהגי העבר – למשל, להתגורר עם אותן משפחות קרובים, שכנים או קבוצה אתנית – וזאת כדי ליצור הרגשת המשכיות. עקורים מאמינים שאם ידבקו בעבר המוכר להם ובסביבה דומה לזו שעזבו, יקל עליהם המעבר ליישוב החדש.

בתהליך היישוב מחדש של עקורים ומפונים ניתן להבחין בשלושה שלבים:

שלב הגיוס: ממשלה, או גוף אחר בעל סמכות, מחליטים לאן יש להעביר אוכלוסייה מסוימת, כמה זמן תארך תקופת המעבר ומה תהיה מידת המעורבות של העקורים עצמם בתהליך יישובם מחדש.

שלב המעבר: שלב זה מתחיל כאשר שמועות על העקירה הצפויה מתחילות להלך בין המפונים בפוטנציה, או כאשר מתרחש אסון טבע, או כשפורצת מלחמה. שלב המעבר יוצר לחץ ומתח רב ומשכו תלוי בגורם לעקירה. בקרב עקורים של אסונות טבע, שלב זה הוא קצר במיוחד. בקרב פליטים פוליטיים ופליטי מלחמות שלב המעבר הוא בדרך כלל ממושך. הדבר תלוי במידת התמיכה הכספית, החברתית והפוליטית שהפליטים זוכים לה מהרשויות ו/או מסביבתם.

במקרים שבהם העקורים חוששים מיחסה של הסביבה הקולטת, נוצר מתח חברתי ותרבותי, וככל שהתמיכה של החברה הקולטת גדולה יותר והאהדה אליהם רבה יותר, מתקצרים תהליכי המעבר והקליטה מחדש של העקורים.

שלב הקליטה מחדש: שלב זה מתאפיין בתנופת פיתוח, ובזמנה ובנכונות מחודשת ליטול סיכונים ולאמץ חידושים. הצלחת שילובם של עקורים תלויה במידת הדמיון החברתי והערכי בין החברה הקולטת לעקורים וכן במידת הידידותיות של החברה הקולטת. על פי התאוריות הקיימות של פליטים ועקירה, עדיף לקלוט עקורים בקהילות שבהן ביכולתם לשמר מקצת יסודות התרבות שלהם.

יישוב מחדש של פליטים, עקורים ומפונים מושפע מגורמים נוספים, למשל גודל קהילות המפונים שבהן מדובר, אופי היישוב החדש (כפרי לעומת עירוני), מידת התכנון לקראת היישוב מחדש וריכוז לעומת פיזור של אוכלוסיית המפונים. במקרים רבים, היישוב מחדש מצליח מאוד באזורים כפריים, היות וקליטת עקורים ומפונים בערים מצריכה תשתית חדשה של תעשייה ושירותים, וזה מסובך ויקר יותר. תהליך היישוב מחדש גם מושפע ממידת הריכוז של המפונים ביישובים מעטים או פיזורם ביישובים רבים על פני

שטח נרחב. לעתים קרובות יישובם מחדש תלוי בזמינות הרכוש, הדיור והציוד שהותירו אחריהן קבוצות מיעוט שעזבו או שהוכרחו לעזוב טרם הגעת האוכלוסייה המיועדת ליישוב מחדש.

2 קבלת החלטות על פינוי ופיצוי: לעומת 2005

ההבדל העיקרי בין תהליך קבלת ההחלטות בעניין פינוי סיני לעומת פינוי חבל עזה וצפון השומרון היה קיומו של הסכם שקבע את לוח הזמנים ואת היקף הפינוי של היישובים הישראליים בסיני. בסיני הייתה שהות מספקת להכנות בכל התחומים. עד חודש אפריל 1982, רוב התושבים הקבועים עזבו את היישובים הקטנים ואת העיר ימית. נשארו בערך כ-20% מהתושבים הקבועים, שפוננו בבוא העת על ידי צה"ל. במשך כשישה חודשים לפני מועד הפינוי נכנסו לעיר ימית בין 1500 ל-2000 ממתנגדי הנסיגה, שהגיעו מיהודה ושומרון, מרמת הגולן ומכל תחומי הקו הירוק. נוסף לאלה הצטרפו לשיבת ימית הרבה מאוד תלמידי ישיבה (המכללה האקדמית ספיר, ארז, 8.2.2005). לעומת זאת, רוב המתיישבים בחבל עזה לא עזבו את ביתם לפני מועד הפינוי, להוציא תושבי היישובים החילוניים בצפון החבל.

א. קבלת החלטות על פינוי ופיצוי מתיישבי חצי-האי סיני

בין השנים 1971-1978 הוקמו בפתחת רפיח שני קיבוצים, מרכז גושי והעיר ימית. בין 1969-1975 עלו על הקרקע מתיישבי אופירה, נעמה, נביעות ודי-זהב.

ימית נוסדה ב-1973 ואוכלסה לראשונה ב-1975. בסוף 1982 מנתה אוכלוסייתה כ-2,500 נפש, מהם רק 1071 נמצאו זכאים לפיצויים בעת פינוים כתושבי קבע. יתר התושבים שהתגוררו בעיר עברו להתגורר בה לאחר התאריך הקובע למתן הפיצויים.

ב-1978, ערב חתימת הסכמי קמפ-דיויד, היו בפתחת רפיח 13 יישובים, ובהם קצת יותר מ-4,000 נפש. על אלה נוספו התנחלויות בלתי חוקיות, רובן קיקיוניות. רק התנחלות בלתי חוקית אחת, עצמונה, המשיכה להתקיים כיישוב יציב מ-1979 ועד אפריל 1982, הוא תאריך הפינוי. סך הכול היו בחבל ימית בשיא התפתחותו כ-390 משפחות חקלאיות

(להוציא עצמונה), 600 משפחות עירוניות ויחד כ-4,300 נפש, מהם 1800 איש ביישובים חקלאיים. במרחב שלמה בדרום סיני הוקמו מושב נביעות ומושב די-זהב ב-1971. ב-1972 הוכנו התשתיות לאופירה במפרץ שארם-א-שייח. בשיאה, התגוררו באופירה כ-1000 איש בלבד, והאוכלוסייה בה התחלפה לעתים קרובות.

ב-19 בנובמבר 1977 ביקר נשיא מצרים אנואר סאדאת בישראל והודיע על סיום מצב המלחמה בין שתי המדינות. ב-21 בנובמבר 1978 אישרה ממשלת ישראל את טיוטת חוזה השלום והסכמי המסגרת כפי שסוכמו בקמפ-דיוויד, וב-26 במארס 1979 חתמו מצרים וישראל על הסכם שלום היסטורי, שעל פיו התחייבה ישראל לסגת מכל חצי-האי סיני עד 30 באפריל 1982. עד אפריל 1982, החזירה ישראל למצרים את כל חצי-האי סיני, להוציא מובלעת זעירה – טאבה.

בפינוי סיני נקבע תקדים: 18 יישובים פונו בבת אחת ורק חמישה מהם חודשו בתחומי ישראל. המאפיין הבולט ביותר בתהליך התנהלותה של מדינת ישראל הוא שלמרות הזמן הממושך שעמד לרשותה ממועד החתימה על הסכמי השלום ועד למועד הנסיגה, לא השכילה המדינה להכין את הפינוי כהלכה.

אין ספק שההחלטה על פינוי יישובי סיני הייתה מן הקשות שממשלה כלשהי בישראל נאלצה לקבל ודמתה בדרגת הקושי שלה, אולי, להחלטות שקיבלו ממשלות ישראל בנושא מלחמות. הקושי בקבלת החלטות על פינוי יישובים נעוץ בהגדרת הצינונות כתנועה מיישבת וחלוצית, המייסדת יישובים ומפריחה את השממה באזורי ספר. נטישת יישובים ועקירתם נתפסה, ועדיין נתפסת, כנוגדת את האתוס הצינוני. בישראל, למרות הכמיהה לשלום, מעולם לא נערכו ברמת קבלת ההחלטות הראשית דיונים לגבי משמעות של מצבי שלום וקשירת יחסים נורמליים עם מדינות ערביות שכנות, העשויים להיות מלווים בהחזרת יישובים ובפינוי של יישובים. אי-הרצון של הממשלה והעומד בראשה לקבל החלטות חד-משמעיות וברורות על אסטרטגיית הפינוי והפיצוי של האזרחים שהתיישבו בסיני, גרמו לתקלות רבות, לתהליך אטי ביותר, לחוסר החלטיות ולמדיניות לא ברורה בעלת מסרים כפולים למתיישבים לגבי אפשרות הפינוי. חולשת הממשלה בכל הקשור לקבלת ההחלטות על הפינוי, על מועדו ועל שיעור הפיצויים גרמה לתקלות רבות. והיוצא מכך שרק סמוך מאוד למועד הפינוי עצמו, 6 באפריל 1982, חוקקה הכנסת את חוק הפיצויים (קליאוט ואלבק, 1996).

הליקויים העיקריים בקבלת ההחלטות היו כדלקמן:

- ריבוי גופים ומשרדי ממשלה שטיפלו בפינוי ובמפונים – שבעה גופים שונים שהשתייכו למשרדי ראש הממשלה, הביטחון, האוצר, הבינוי והשיכון, החקלאות

וכן לוועדת מנכ"לים בין-משרדית. לגופים אלה לא הועברו הנחיות ברורות ומדיניות ברורה מהממשלה, וכתוצאה מכך פיתחו מדיניות וקווים מנחים כל אחד משלו, שסתרו לרוב את מדיניות הגופים האחרים. המבנה הביורוקרטי המסורבל הקשה מאוד לגבש עקרונות אחידים לפינוי ולפיצוי.

▪ הממשלה ניהלה מדיניות פסיבית ונרפית בכל הקשור לפינוי היישובים, ולמעשה ראשית הפעילות בנושא החלה כזמה משותפת של המתיישבים עצמם ומשרדי הבינוי והשיכון והחקלאות. הממשלה רק הצטרפה לזמות שנקטו.

▪ כתוצאה משני הגורמים לעיל, עלה מאוד משקלם של הוועדים המקומיים שיצגו את תושבי חבל ימית (ועדים נפרדים לכל מגזר – עירוני, כפרי), אופירה ויישובי דרום סיני, ובמיוחד משרדי עורכי הדין שיצגו אותם. במשא ומתן עם הממשלה, הישג של מגזר אחד הפך לדרישת המינימום של משנהו, או שגרם ל"פיצוץ" של הסכם שעמד להיחתם בין מגזר זה לבין הממשלה. אמצעי הלחץ של הוועדים ועורכי הדין נשא פרי, והצלחת מאבקם נבעה בעיקר מהיעדר עקרונות וכללים מוסכמים בממשלה; כל דיון הסתיים אפוא בויתורים ובכניעה למתיישבים.

▪ ראש הממשלה דאז, מנחם בגין, השפיע ישירות ובעקיפין על כל החלטותיהן של ועדות המשא ומתן. בדיוני קמפ-דיוויד הוא ניסה, בלי הצלחה, למצוא הסדר להשארת היישובים הישראליים בסיני על מקומם, וכישלונו גרם לו מועקה קשה. כתוצאה מכך נקט בגין מדיניות של אי-אכיפה ושל יד רכה כלפי המתיישבים בהסדרי הפינוי והפיצויים, שגרמו למחדלים בניהול הפינוי (אלבק, 1990; קליאוט ואלבק, 1996: 76).

▪ משרד הבינוי והשיכון, המשרד החשוב ביותר בתהליך קבלת ההחלטות, לא קיים כל דיון בחלופות אפשריות לאופציית הפיצוי הכספי. לא נדונה, למשל, אפשרות היישוב מחדש, וממילא לא נשקלו יתרונותיה וחסרונותיה לעומת אלה של אופציית הפיצוי הכספי. בעולם שכיחים מאוד פתרונות של חלופות יישוביות ושל "בית תמורת בית" בעת העתקת יישובים, ואילו בישראל מה שהכתיב בסופו של דבר את אופציית הפיצוי הכספי, (שהיה הפתרון הקל והנוח למימוש מבחינה משפטית) הייתה נטייתו של ראש הממשלה למצוא פתרון שיהיה מוסכם על המפונים ולא יחייב כפייה. לדעת היועצת המשפטית של משרד הבינוי והשיכון דאז, עו"ד בתיה אוולין, כל הצעות היישוב מחדש שהוצעו למפונים על ידי משרד זה לא נועדו אלא לסבר את האוזן (אלבק, 1990).

▪ תהליך קבלת ההחלטות בנושא פינוי ופיצוי תושבי סיני התאפיין באי-שיתוף התושבים. התושבים החקלאיים סירבו להציג בכתב ובעל-פה את עמדותיהם

לגבי עקרונות הפינני והפיצוי בפני הוועדות הנוגעות בדבר – אם מפאת המבוכה שבה היו שרויים ואם משום שעדיין קיוו שהפינני לא יתבצע (קליאוט ואלבק, 1996: 84). ייצוג המגזר העירוני בחבל ימית התפצל למספר ועדי משנה שהתחרו זה בזה והיו מיליטנטיים מאוד, קיצוניים ובלתי סבירים. בסופו של דבר יצא שהתושבים לא יוצגו בקביעת עקרונות הפינני, אלא רק (באמצעות עורכי דינם) בקביעת גובה הפיצויים.

▪ עקרונות הפיצוי העיקריים שהופיעו במסמכי העקרונות (כ-3 במספר) ואשר המפונים לא השתתפו בניסוחם הם אלה: א) מענק ביסוס או פיצוי אישי שנקבע בגין הישארות של המתיישבים ביישוביהם עד יום הפינני, לפי שנות הוותק, המצב המשפחתי, הגיל ועוד, ובמגזר העירוני נוספו לכך מענקי דיור לרכישת דירה; ב) פיצוי בגין נכסים והכנסה מעסקים (מגזר עירוני); ג) פיצוי פיטורין (לשכירים); ד) פיצוי בשל מבנים, כולל פיצוי על בית (מגזר חקלאי); ה) פיצוי בשל יחידות משק על רכיביהם (מגזר חקלאי); ו) פיצוי בשל השקעות (מגזר חקלאי); ז) הוצאות העברה – ל-2 המגזרים העירוני והחקלאי; ח) פיצוי בגין נכסי אגודה (מגזר חקלאי). ועדת הכספים של הכנסת, שמטרתה הייתה לצמצם את סכום הפיצויים, נמצאה מוסיפה עליהם, וזאת כדי להשוות את פיצויי המגזר העירוני לאלה של המגזר החקלאי.

▪ למרות שבידי הממשלה וציבור העקורים הייתה שהות מספקת להתכונן לעקירה, תהליך קבלת ההחלטות המתגלגל והנתון לשינויים תכופים, גרם למיועדים לעקירה מצבי לחץ, מתח, דאגה ואי-ודאות לגבי העתיד, ויתר על כן הביא להתנהגות בלתי סבירה, קיצונית, של התושבים ויועציהם. כמו כן, לאמצעי תקשורת הכתובה והאלקטרונית הייתה השפעה רבה ולא דווקא חיובית. הפרסומים בעיתונות לא החמיאו לאף אחד מהצדדים ויצרו בהדרגה דעת קהל עוינת הן כלפי הממשלה ודרך טיפולה בעקורים והן כלפי המתיישבים – "ספסרי השלום" הם כונו אז בתקשורת. העיתונות הרבתה למתוח ביקורת על התנהגותם של תושבי ימית ועל דרישותיהם. רבים ממפוני סיני זוכרים לשלילה את תפקודה של העיתונות בעת מצוקתם הקשה.

▪ העברת התשתית הביטחונית ובסיסי צה"ל מסיני לנגב ותהליך קבלת ההחלטות בגינה היה מסודר ומאורגן והונחה על ידי מדיניות ברורה.

ב. קבלת ההחלטות על ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון

תכנית ההתנתקות נודעה לציבור בכנס של המרכז הבין-תחומי בהרצליה. אז לראשונה הודיע שרון על תכניתו (18.12.2003). בראשית 2004, בריאיון לעיתון **הארץ** הסביר שרון את תכנית ההתנתקות במילים אלה: "המצב הזה של ואקום שנוצר באשמת הפלסטינים אינו יכול להימשך... לכן הוריתי לבצע במסגרת ההתנתקות, לבצע פינוי, סליחה, העתקת 17 יישובים על 7500 תושביהם מרצועת עזה לשטח ישראל" (**הארץ**, 3.2.2004).

בחבל עזה התגוררו 1800 משפחות וכ-7500-8000 תושבים ב-20 יישובים שהותיקים בהם נוסדו בראשית שנות ה-70 (ראו נספח א'). בצפון השומרון שכנו ארבעה יישובים: גנים, כדים, שא-נור וחומש – ובסך הכול כ-100 משפחות וכ-600 נפש. יישובי צפון השומרון אינם חקלאיים, אבל בחבל עזה יש כ-4500 דונם חממות ועשרות מפעלים ועסקים.

ב-15.3.2004 הודיע ראש הממשלה בכנסת על תכנית ההתנתקות; והודעתו אושרה על חודו של קול. כעבור שבועיים אישרה סיעת הליכוד בכנסת עריכת משאל בקרב מתפקדי הליכוד על ההתנתקות. ב-13.4.2004 מביע הנשיא האמריקני בוש תמיכה נלהבת בתכנית, אבל ב-2.5.2004 דחה רוב של 59.6% ממתפקדי הליכוד את תכנית ההתנתקות וזאת למרות לחץ רב של שרון ותומכיו.

ב-6.6.2004 אישרה ממשלת שרון תכנית התנתקות מתוקנת ברוב של 14 שרים מול 7. על פי התכנית המתוקנת, יובא ביצוע של כל אחד מארבעת שלבי ההתנתקות לאישור הממשלה.

ב-15.9.2004 אישר הקבינט המדיני-ביטחוני את עקרונות הצעת החוק ליישום תכנית ההתנתקות מרצועת עזה וצפון השומרון ואת תשלום המקדמות תמורת הפיצוי. 8 שרים הצביעו בעד ורק אחד השרים התנגד.

ב-11.10.2004 הפסיד שרון בהצבעה בכנסת על נאומו המדיני בפתיחת מושב החורף, אבל ב-27.10.2004, לאחר דיון ארוך, אישרה הכנסת את ההחלטה על ההתנתקות ברוב גדול של 59 מול 40 ובהימנעות 5.

עוד לפני כן, ב-24.10.2004 אישרה הממשלה את חוק "פינוי-פיצוי", החוק המרכזי המסדיר את פינוי היישובים ואת הסדרי הפיצויים.

יש לציין שדרישות שרי ממשלה לקיים משאל-עם על תכנית ההתנתקות לא נענו ושהצעות ח"כים לקיים משאל עם בנושא ההתנתקות הוסרו מעל סדר יומה של הכנסת

ברוב גדול של 72 מול 26. ב-8 בפברואר 2005, על חודו של קול, אישרה ועדת הכספים של הכנסת את העלאתו במליאת הכנסת של חוק יישום ההתנתקות. תהליך החקיקה הסתיים כאשר הכנסת אישרה בקריאה שנייה ושלישית את החוק ב-16.2.2005. עוד לפני אישור החוק בכנסת אישרה הממשלה את החוק ב-24.10.2004.

עוד ראוי לציין שבחוק יישום ההתנתקות נקבע המועד הסופי לפינוי האוכלוסייה האזרחית מחבל עזה וצפון השומרון ל-25 ביולי 2005, ובעקבות בקשה של רבנים נדחה מועד הפינוי עד לאחר ט' באב. התאריך האחרון לפינוי מרצון הוא 15 באוגוסט 2005 ומועד סופי לפינוי האזרחי הוא אמצע ספטמבר 2005, ואילו הפינוי הצבאי יסתיים עד סוף ספטמבר 2005. עוד נקבע בחוק ש-15 באוגוסט יהיה המועד המאוחר ביותר לסגירת שני האזורים בפני תנועת אזרחים.

חוק יישום ההתנתקות קבע שההתנתקות תתבצע בארבעה שלבים: שלב א: פינוי נצרים, מורג, כפר-דרום; שלב ב: כדים, גנים, שא-נור, חומש; שלב ג: כל גוש קטיף; שלב ד: אלי-סיני, ניסנית, דוגית. הצעת חוק יישום ההתנתקות קובעת עונשים חמורים למי שיפריעו לתהליך הפינוי. עד ל-19 באוגוסט פונו כ-80% של המתישבים בחבל עזה ב-15 יישובים ויתרם יפונו תוך ימים ספורים.

שני מסמכים שונים מציגים את הרציונל של שרון לתכנית ההתנתקות. במסמך ההתנתקות שחילק בין שרי ממשלתו לקראת הדיון הראשון בתכנית, נמנו העקרונות וההיבטים הבאים:

ישראל הגיעה למסקנה כי אין כיום שותף פלסטיני מולו ניתן להתקדם בתהליך שלום דו-צדדי. לאור זאת, גובשה תכנית של התנתקות חד-צדדית המבוססת על השיקולים הבאים:

- התכנית תוביל למציאות ביטחונית טובה יותר, לפחות בטווח הארוך;
- בכל הסדר קבע עתידי לא תהיה התיישבות ישראלית ברצועת עזה. לעומת זאת, ברור כי באזור יר"ש יושארו אזורים שיהוו חלק מישראל ובתוכם יישובים אזרחיים;
- היציאה מעזה וצפון השומרון תקטין את החיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית, ויש בה פוטנציאל לשיפור מרקם החיים הפלסטיניים;
- מהלך ההתנתקות ישלול את תוקפן של הטענות כנגד ישראל בדבר אחריותה לפלסטינים ברצועת עזה;
- כאשר תהיינה בצד הפלסטיני ראיות לנכונות, ליכולת ולמימוש בפועל של לחימה בטרור וביצוע הרפורמות על פי מפת הדרכים, ניתן יהיה לשוב לנתיב המשא ומתן.

הארץ, 16.4.2004

מסמך שני, המציג בצורה ממוקדת מאוד ומפורטת מאוד את עמדת המדינה בנושא ההתנתקות, הוא תשובת המדינה באפריל 2005 לעתירות השונות לבג"ץ שביקשו להורות על ביטול ההתנתקות וחוק פינזי פיצוי. וכך טוענת המדינה:

התכנית נועדה להביא ליציאה מהקיפאון הטמון במערכת היחסים בין ישראל לפלסטינים והשגת יתרונות מדיניים בתחומים שונים, לרבות הצהרת הנשיא בוש שממנה עולה הכרה של הנשיא בחלק מהעמדות המדיניות של ישראל ביחס להסדרי הקבע. התכנית גם תוביל למציאות ביטחונית טובה יותר ותביא להפחתה ניכרת במידת האחריות של ישראל לאוכלוסייה הפלשתינאית ברצועה. הטעם האחרון הוא הצורך להוביל למציאות דמוגרפית טובה יותר. לגבי הטיעונים שהתכנית אינה מידתית, אומרת המדינה שמאחר שיש 'ציפייה סבירה' שחלק מהמתנחלים לא יהיו מוכנים לעזוב את האזור והם אף צפויים לזכות בתמיכת תומכים רבים, הרי שהיה הכרח גם לקבוע את הוראות החוק המגבילות את תנועת המתנחלים בשטח המיועד לפינוי זמן מה לפני הפינוי.

על מבחן "הפרופורציונליות" בין התועלת שתושג מההתנתקות לבין הפגיעה בתושבים אומרת המדינה כי "בשים לב לאמצעים הרבים שננקטו כדי למזער את הפגיעה במפונים – המדינה עומדת אף בו".

הטיעון החשוב ביותר בתשובת המדינה לבג"ץ הוא בכל הקשור ללגיטימיות של הפינוי:

ישראל מחזיקה בשטחי יו"ש ורצועת עזה בתפיסה לוחמתית מאז 1967. עפ"י דיני התפיסה הלוחמתית במשפט הבינ"ל – זוהי תפיסה לזמן מוגבל. בהתאם לכללי המשפט הבינלאומי, סמכויותיו וכוחותיו של הממשל הצבאי הם זמניים וכוחם יפה רק כל עוד הממשל הצבאי נותר על כנו. במישור המשפט הישראלי הפנימי, מאחר שהשטחים מעולם לא סופחו והמשפט הישראלי לא הוחל עליהם, הריבון בשטחים הוא צה"ל. לפיכך, מעמדן של ההתנחלויות שהוקמו בשטחים המוחזקים לאורך השנים נגזר ממעמדן של השטח שבתפיסה לוחמתית ובסמכויותיו של הממשל הצבאי שאיננו רשאי להעניק למתיישבים זכויות שאינן ברשותו. כל שרשאי היה הממשל הצבאי לעשות הוא להעניק סמכות מוגבלת בזמן למתנחלים להקים את יישוביהם שהוקמו מראש כהתנחלויות בעלות אופי ביטחוני.

בית המשפט הגבוה לצדק, פסק דין מיום 6.4.05

לתהליך קבלת ההחלטות על ההתנתקות כמה מאפיינים שיש להם השפעה רבה על תוצאותיו:

- ראשית, התהליך עצמו שנוי במחלוקת וספג ביקורת רבה, בעיקר משום שלא עמד למבחן הציבור במשאל עם. כפי שצוין לעיל, הכנסת דחתה ברוב גדול את ההצעה לקיים משאל עם, ואין כל ספק בחוקיות התהליך. עם זאת, הקונצנזוס

שהיה קיים לגבי הנסיגה מסיני לא קיים לגבי ההתנתקות, והדבר מזין את מתנגדי ההתנתקות.

▪ שנית, תהליך קבלת ההחלטות קבע תקופת זמן קצרה ביותר בין מועד ההחלטה לביצועה, וזאת לעומת תהליך קבלת ההחלטות לגבי פינוי חצי-האי סיני. המשמעות היא שאין למפונים שהות לכלכל את צעדיהם לקראת פינוי, אין להם ולמדינה זמן לבנות יישובים חלופיים, וגם פינוי התשתיות, במיוחד החקלאיות, אינו אפשרי. כל אלה מטילים צל כבד על תהליך הפינוי, מחזקים את מתנגדי ההתנתקות וכבידו מאוד על תהליך הפינוי עצמו ועל היישוב מחדש ושיקום חייהם של המפונים.

התהליך המואץ הותיר סוגיות בלתי פתורות בנושא גורלן של תשתיות היישובים שישארו על כנו וכן בכל הנוגע לעקרונות ולאופן יישום הסכם הפיצויים. (סעיפים אלה נדונים בנפרד בהמשך).

השוואה בין פינוי סיני לתכנית ההתנתקות בכל הקשור למערכת הממשלתית מצביעה על המאפיינים הבאים:

▪ לצורך ניהול תכנית ההתנתקות עוגנה מנהלת סל"ע במשרד ראש הממשלה, המשרד שריכז את עבודת התיאום עם כל משרדי הממשלה, וזאת כדי להפחית את הסרבול הביורוקרטי.

▪ משרדי הממשלה המעורבים בתכנית הם משרדי המשפטים, השיכון, הביטחון, החקלאות והאוצר – בדומה למצב הדברים בעת פינוי סיני, אבל אין ספק שהמערך הניהולי הנוכחי יעיל בהרבה.

▪ מדיניות הממשלה היא ברורה והחלטית בכל הקשור לתכנית ההתנתקות, וזאת בהשוואה להתנהלות הממשלה בעת פינוי סיני. עם זאת, מתגלים סרבולים ביורוקרטיים גם בתהליך הנוכחי, ניסיונות לעקוף תהליכי תכנון וגם לחץ של המתיישבים ונציגיהם על ראש הממשלה והכנסת לשנות את החלטותיהם, למשל – הקשור להסכמי הפיצויים ובנושא היישוב מחדש.

▪ בגלל המבנה החברתי-יישובי השונה של יישובי חבל עזה וצפון השומרון, לא התפתחו ועדים שונים למגזרים השונים, אבל מתפתחות מערכות נפרדות לטיפול באינטרסים השונים של יישובים שונים. גם כאן בדומה לסיני, לעורכי הדין השפעה רבה בעיצוב התנהגות המתיישבים.

▪ בדומה לראש הממשלה המנוח מנחם בגין בעת פינוי סיני, ראש הממשלה אריאל שרון, היה מוכן ומזומן להקל על המתיישבים ולהיטיב עמם, כולל שינוי

הסכמי הפיצויים וסעיפיהם לטובת המתיישבים וקבלת החלטות בנושא היישוב מחדש שעלותן רבה והן אינן מחויבות המציאות, כגון יישובם של מפוני חבל עזה בגוש אחד.

- בדומה לתהליך בחצי-האי סיני, על פי ניסוחי חוק פינוי-פיצוי וסעיפיו, הפיצוי הכספי הינו האופציה העדיפה גם בתכנית הפינוי מרצועת עזה וצפון השומרון, וזאת כנגד האופציה האחרת של יישוב מחדש ביישובים חדשים. למעשה, הקמת יישובים חדשים למפונים היא זְמָה של המפונים עצמם – בדומה לקבוצות מתיישבים מחצי האי סיני שהתעקשו לייסד לעצמם יישובים חדשים – עין-הבשור ונתיב-העשרה.
- בדומה לתהליך קבלת ההחלטות בעת פינוי סיני, גם בעת הנוכחית המפונים לא השתתפו בתהליך קבלת ההחלטות של הממשלה. הסיבה העיקרית לכך היא התנגדותם מלכתחילה לתכנית ההתנתקות. חלק מהמתיישבים ועורכי דינם הצליחו לפעול להכנסת שינויים בהסכמי הפיצויים וכן בתכניות היישוב מחדש, וזאת בעיקר בארבעת החודשים מאפריל ועד יולי 2005, כלומר במועד קרוב מאוד להתנתקות.
- הזמן הקצר שנותר עד להתנתקות ואופייה הדתי-לאומי של ההתיישבות בחבל עזה גורמים לכך שעיקר המאבק של המתיישבים הוא פוליטי (נגד ההתנתקות) ולא בנושאי פיצויים ויישוב מחדש. קיימת אי-שביעות רצון מתפקודם של אמצעי התקשורת והאשמתם בחוסר אובייקטיביות ובליבוי יצרים.
- העברת התשתית הביטחונית מחבל עזה, בדומה להעברת תשתית זו מחצי-האי סיני, נעשית, לעת עתה, בצורה מסודרת, וצה"ל מותיר בחבל עזה רק מתקנים זמניים.

ג. הסכמי הפיצויים למתיישבי חבל עזה וצפון השומרון

הסכמי הפיצויים עברו (עד כתיבת דברים אלה) שלושה שלבים:

בשלב הראשון גובשה הצעת חוק פינוי-פיצוי בעבודת מטה של מנכ"ל משרדי ראש הממשלה, האוצר, המשפטים והחקלאות. הצעה ראשונית זו עברה שינויים מספר בדיוני הממשלה – למשל הוכנס מענק ותק למתנחלים.

בהצעת חוק פינוי-פיצוי במתכונתה זו ארבעה מסלולים ורכיבים:

(1) **מסלול המבוסס על שומה פרטנית:** על פי חוק פינוי-פיצוי המועד האחרון לתביעה לפי מסלול זה היה 21.4.05, אבל בג"ץ תיקן סעיף זה והתיר לתובעים להמשיך ולהגיש את בקשותיהם לפיו.

(2) **פיצוי בסיס על בתי מגורים:** החישוב לפי סעיף זה הוא 700 דולר למ"ר בבתים שנבנו בבנייה טרומית מתועשת, 850 דולר בבנייה רוויה ו-1000 דולר למ"ר בבתים שנבנו בשיטת "בנה ביתך". סכומים אלה פוחתים במבנים שגודלם מעל 160 מ"ר. אין במסלול זה פיצוי על הקרקע.

(3) **פיצוי לפי ותק:** כל מי שהתגוררו ברציפות ביישובים בין 6.2.2002 ועד ה-6 ביוני 2004. סכום הפיצויים בסעיף זה הוא מ-20% מסכום המקסימום למי שהתגוררו שנתיים בהתנחלות, ועד ל-100% מסכום המקסימום למי שהתגוררו 6 שנים ויותר.

(4) **מסלול של העתקת מגורים:** מסלול זה שמור לכל קבוצה של 20 משפחות שתרצה לעבור ליישוב חלופי תוך שמירת המסגרת הקהילתית. חישוב הפיצוי פתוח למשא ומתן בין מנהלת סל"ע למתיישבים. באופציה זו טמון פוטנציאל כלכלי רב למתנחלים.

עקרונות הפיצויים היו כדלקמן: ערך הנכסים (שבידי המפונים) ערב הפינוי + 25% פיצוי על פינוי כפוי; פיצוי בגין בית (על פי שטחו); פיצוי בגין נחלה (על פי שטחה); פיצוי על עסק חקלאי; פיצוי הסתגלות; אי-תשלום מס הכנסה על פיצויים; שיפוי בגין מס רכישה; פיצוי לפי גודל המשפחה וגיל ראשי המשפחה (יציאה לפנסיה מוקדמת לבני 57 ומעלה); מענק-מעבר לנגב ולגליל; הוצאות העברה; מימון שכר דירה והלוואת בתנאים מוטבים.

ההערכה הראשונית הייתה שכל משפחה תקבל בממוצע כ-200 אלף דולר, והערכות אלו גדלו לסכום של כ-300-500 אלף דולר – במיוחד למשפחות חקלאיות ותיקות בעלות משק ובית. בעת הדיונים על גובה הפיצויים בפברואר 2005, הועלו סכומי הפיצויים בכ-30%, והסכום הכולל לפיצויים עלה – מ-2.8 מיליארד שקל לפינוי התשתיות האזרחיות ועד 3.5-3.8 מיליארד שקל ומזה 0.8 מיליארד שקל, לבעלי העסקים באזור התעשייה ארז. עלות הפיצויים תתפרס על שנות התקציב 2005-2006.

בשלב השני התגלגל הסכם הפיצויים בוועדת הכספים של הכנסת. חברי ועדת הכספים הגדילו את סכומי הפיצויים למשפחה ממוצעת ב-36% בגין דיור, אבדן מקום עבודה ופיצויים אישיים. הפיצויים לבעלי עסקים עלו ב-40%. בסך הכל גדל הקף הפיצויים האזרחיים מ-3.0 מיליארד ש"ח ל-4.3 מיליארד ש"ח. מתוך התוספת של 1.3 מיליארד

שקל, 800 מיליון התווספו לפיצויים האישיים, 400 מיליון לפיצויים לעסקים ועוד 100 – 200 מיליון לפינוי מבני ציבור.

בין היתר הוכפל הסיוע לשכר דירה, שהיה 400 דולר לחודש למשך שנה, לכלל שנתיים, והפיצוי לשנת ותק הוכפל מ-2,400 שקל ל-4,800 שקל. הוגדל ב-100 דולר למ"ר הפיצוי למגורים, ואשקלון נוספה לרשימת אזורי הנגב והגליל שהמתיישבים בה זכאים למענק המיוחד למתיישבים בנגב ובגליל. גדלו גם סכומי המענק למעבר לדירה ולהסתגלות.

לפי דיווחי חברי ועדת הכספים, הפיצויים גדלו בגלל לחצים של תושבים ובעלי עסקים מהיישובים המיועדים לפינוי. חברי הכנסת נענו לדרישות המתפנים כדי לרכך את ההתנגדות הצפויה לפינוי.

השלב השלישי של השינויים בהסכם הפיצויים התרחש בעקבות פסק הדין של בית המשפט העליון בכל העתירות שהובאו לפינוי. המשנה לנשיא בית המשפט העליון, השופט חשין, ביטא במדויק את גישת בית המשפט במוטו "עם ישראל החליט להתנתק – עם ישראל צריך לשלם". לאחר שבית המשפט העליון פסק כי חוק פינוי פיצוי הולם את ערכיה הציוניים של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, התערב בית המשפט בכמה נושאים שלכולם משמעות כלכלית ניכרת:

- בנושא השומה הפרטנית, התיר בית המשפט גם למי שפנה לוועדות הזכאות לפנות לסעד לבית המשפט בתביעות פיצויים שלו. למעשה התירו השופטים לכל מתנחל שתי אופציות – אופציה של ועדת הזכאות או אופציה של בית המשפט – מי שיפסוק יותר פיצויים. בכך נפרצו עקרונות פינוי-פיצוי כפי שנקבעו במסמך המקורי.
- בית המשפט גם האריך את התקופה המוקצית לכל מתנחל לדרוש שומה פרטנית לביתו ונכסיו, בוטל ההסדר הקובע את גיל 21 כגיל המינימום למענק אישי בשל ותק. המשמעות היא שגם מפונים שגילם פחות מ-21 שנים יהיו זכאים למענק בגובה 4600 שקל לכל שנת ותק.
- כמו כן נקבע כי הוותק לעניין המענק האישי וכן הפיצויים עבור בית המגורים ומענקי ההסתגלות יחושבו עד ליום הפינוי בפועל ולא עד 6.6.2004 כפי שנקבע.

עדיין אין אומדן של עלות הסעיפים השונים הנ"ל במענקי הפיצויים, אבל אין ספק שהם יגדילו במידה רבה את כלל הפיצויים. גם נראה שאין זה סוף פסוק. המתנחלים גם הגישו ערעור על סעיפים נוספים, כגון דרישה לפיצוי על שטח הגינון סביב בתיהם. סכום הפיצויים הממוצע למשפחה על פי הסכם הפיצויים הראשון היה כ-1.25 מיליון שקל,

והוא גדל ל-1.7 מיליון שקל בעקבות החלטת ועדת הכספים של הכנסת – או כ-330 אלף דולר בממוצע למשפחה.

הקצאות הפיצויים עוד עשויות לגדול ל-400–600 אלף דולר למשפחה בעקבות ההטבות השונות והאופציה לשמאות פרטנית. ההתיישבות בניצנה תגדיל את ההטבות גם היא. סכום פיצויים זה נראה כיום כגבוה מהפיצויים הגבוהים ביותר שניתנו למפוני ימית, שבמחירי היום הם נאמדים בכ-600 ועד 800 אלף דולר למשפחה. סכומי הפיצויים למתנחלי עזה וצפון השומרון גדלו פי שניים ויותר מאז הסכם הפיצויים הראשוני שנקבע עבורם. דפוס מתגלגל כזה היה קיים בצורה קיצונית גם במקרה של מפוני סיני.

החקלאות בחבל עזה ממוקמת בגוש קטיף ומתבססת על חממות. במיוחד מגדלים בחבל קטיף ירקות, תבלינים, צמחי נוי ופרחים, ויש בגוש גם רפת גדולה. בסך הכול, ל-166 החקלאים הפעילים בגוש יש כ-4500 דונם חממות, ולפי הערכות שונות, כ-30–40 מהחקלאים יפסיקו לעסוק בחקלאות. האופציות בפני החקלאים על פי הסכם פינוי-פיצוי הן כדלקמן:

- מאגר נחלות חקלאיות המצויות ביישובים קיימים בנגב. כל חקלאי מגוש קטיף זכאי לשטחים בנחלות אלה ולהצטרף לאגודה השיתופית באותו יישוב.
- כל קבוצה של 20 משפחות חקלאיות רשאית לפנות למנהלת סל"ע ולבקש להתיישב ביישוב ביישוב חלופי.

נקבע שכל חקלאי זכאי לקרקעות חלופיות לקרקעות שנטש בחבל קטיף – בעיקר חממות, ונוסף לכך קרקע להקמתו של בית משק חקלאי (נחלה חקלאית). קרקעות נוספות אלה יינתנו בתמורה לויתור על מרכיב הפיצוי הכספי בגין הקרקע הכלול בהסכם הפיצויים, אבל החקלאים מסרבים לכל קיזוז מסוג זה.

אותרו כ-13,000 דונם בנגב שאפשר להעמידם לרשות החקלאים, ושטח גדול של חממות עבור מפוני עזה נבנה והולך במבקיעים (420 דונם), בזיקים ובמפלסים. עם זאת, מרבית החקלאים עדיין אינם יודעים היכן תהיינה אדמותיהם גם משום שאינם יודעים היכן יתגוררו לאחר הפינוי. החקלאים ומשרד החקלאות מסכימים שהחקלאים יאבדו לפחות שתי עונות גידול. רק חלק קטן מהחממות בגוש קטיף הן בתהליך פירוק, וקיימת נכונות של גופים ציבוריים ומתיישבים בנגב לסייע בפירוק החממות כדי להעתיקן בזמן לישראל. ערך החממות בגוש קטיף הוא כ-10 מיליון שקל. בזמנו פנו החקלאים לסעד של בית המשפט העליון בטענה שעל מדינת ישראל להעמיד לרשותן נחלות חקלאיות חלופיות בטרם יפוננו מהנחלות שברשותם. אבל בית המשפט דחה דרישה זאת ומצא שהסדרים המוצעים מספקים. בסופו של דבר חתמו מרבית החקלאים על הסכם שיתיר את

החממות על כנן תמורת תשלום שיכסה את עיקר העלות לבנייה מחדש של החממות במקומות היישוב החדשים.

הניסיון מפינוי חצי-האי סיני מלמד שתנאי האקלים והקרקעות בפתחת רפיח, בדומה לאלה שבחבל עזה, הם ייחודיים בהתאמתם לחקלאות המושקית בטפסוף משום היובש האקלימי והקרקע החולית, המתאימים לחקלאות חממות, גם אם לא תמיד ניתן יהיה לשחזר בדיוק את התנאים הסביבתיים של החקלאות המצליחה בחבל עזה, לאחר שתעבור לנגב. נושא אחד ודאי – בתחומי ישראל לא יעמוד לרשות החקלאים כוח העבודה הפלסטיני הזול שעמד לרשותם בחבל קטיף.

ד. קבלת ההחלטות לגבי עתיד התשתיות היישוביות

בעת פינוי חצי-האי סיני התבצעו שני תהליכים מנוגדים לחלוטין במה שנוגע לתשתיות היישוביות. כל התשתיות בדרום סיני הועברו שלמות למצרים ואף התקיים טקס רשמי של העברת האזור לידי מצרים. לעומת זאת, התשתיות בחבל ימית נהרסו רובן כליל ומיעוטן הועברו לישראל.

השאלות שעמדו לדיון בפני הממשלה בתחילתו של תהליך פינוי סיני היו כדלקמן: האם יושארו מתקנים ויישובים (כולל העיר ימית) על כנם ומצרים תשלם לישראל פיצוי עבורם? האם יועברו ציוד, מבנים ומטעים לישראל או שהם ייהרסו לחלוטין? בשנים 1980 ו-1981 הביע רענן וייץ את דעתו שיש להעביר את כל המבנים והציוד החקלאי מחבל ימית לישראל כדי למנוע מהמצרים להשתמש בתשתית החקלאית של ישראל לפיתוח חבל חקלאי יצרני בקרבת פתחת שלום. (לחבל זה הועברו בסופו של דבר חלק גדול מיישובי פתחת רפיח.) להעברת הציוד, ובעיקר התשתיות, היה צריך להפסיק את העיבוד החקלאי כבר בקיץ 1981, ולכך התנגדו גם המתיישבים וגם הממשלה. הממשלה קיימה דיון על גורל הציוד והמבנים רק באוגוסט 1981, שאז רוב השרים תמכו בפירוק הציוד והעברתו לתחומי ישראל. גישה אחרת הוצגה על-ידי שר הבטחון דאז אריאל שרון, שר החקלאות וסגן ראש הממשלה, שמחה ארליך, ושר האנרגיה והתשתית, יצחק מודעי. אלה סברו שיש להשאיר את ימית והיישובים החקלאיים על כנם ולמוסרם למצרים תמורת פיצוי כספי הולם (קליאוט ואלבק, 1996: 121). שר האוצר דאז, יורם ארידור, האמין שניתן יהיה להרוויח ממכירת המתקנים בקדמת סיני כ-70–80 מיליון דולר.

בקיץ 1981, ובהשראתו של רענן וייץ, נעשו ניסיונות לנסר את בתי המושבים בחבל ימית כדי להעבירם לתחומי ישראל, אך אלה נכשלו וזכו לקיתונות של ביקורת ולעג. חוסר

ההחלטיות וההיסוס לגבי עתיד הציוד והמבנים היה בסופו של דבר בעוכרי המפנים. ציוד שנעזב במבנים שניטשו נבזז על ידי הבדווים, והרבה ציוד חקלאי וחממות לא פונו בסופו של דבר מקוצר זמן. בגלל האיחור בתחילת ביצוע הפינוי, הוכנס חיל ההנדסה של צה"ל להשלים את פינוי היישובים. גם נציגי קיבוצים ומושבים בנגב, שיכלו לפרק מבנים ולהעבירם לתוך "הקו הירוק", עשו זאת בהסכמת הסוכנות היהודית. בשלב הסופי של הפינוי היו גם גילויים מכוערים של ביזת רכוש בימית ובמושבים, ולא רק מצד הבדווים של סיני; גם ישראלים נמנו עם הבוזזים.

הפינוי הואץ במאסר 1982, אבל לא הושלם. באפריל 1982, בעזרת דחפורים וחומר נפץ, הפכו אנשי ההנדסה של צה"ל את חבל ימית למדבר, וקבלנים חפרו בורות עמוקים שבהם נקברו חורבות הבתים והעצים. מראה ההרס שצולם ותועד לא יישכח במהרה, והוא עדיין טראומה לרבים. בסופו של דבר, מלבד לבתי הגידול והחממות, ציוד ההשקיה, הגנרטורים, עמודי חשמל וטלפון שפורקו רובם – הצליחה הסוכנות היהודית להעביר לחבל הבשור 500 דונם מטעים ו-500 בתים. חלק מהבתים ניתן לראות כיום בפתחת שלום בבית קברות מאולתר, לא הרחק מהגבול עם מצרים.

1. מהם הגורמים (האמתיים והמדומים) להרס התשתיות?

- החקלאים סברו ש"כמו שקיבלנו את חצי-האי סיני כך יש להחזיר" – חולות ותו לא, וזאת כדי שהמצרים לא ישתמשו בתשתית ובידע החקלאי של ישראל ויהפכו את קדמת סיני לאזור חקלאי משגשג. לחשש זה אין ולא היה בסיס לפחות מבחינה אחת – אין בסיני די מקורות מים לפיתוח כזה וגם האפשרות להוליך מים מהנילוס לצורך זה היא מוגבלת ביותר.
- לכך נלווה נימוק סנטימנטלי-סמבולי: "איננו רוצים שמצרים יגורו בבתים שלנו" – נימוק שמושמע גם כיום מפי רבים בהקשר של יישובי חבל עזה וצפון השומרון.
- חשש נוסף היה מפני הסתננות מתיישבים ליישובים לאחר פינוי והחשש שחזרה ליישובים לאחר פינוי צה"ל תגרום לתקריות דמים.
- נימוקים אחרים בעד הרס האזור היו מניעת התבצרות של אזור מצרי מיושב בקירבת ישראל – כלומר נימוק ביטחוני (המכללה האקדמית ספיר, ארז, 8.2.2005).
- התחייבותה של ישראל על פי אמנת השלום עם מצרים "להשיב המצב לקדמותו", כולל החזרת הבדווים שגורשו מפתחת רפיח למקום מושבם.

2. האם הרס היישובים היה החלטה נכונה?

מתיישבים רבים בסיני הביעו חרטה גדולה על הרס היישובים ועקירת העצים (המכללה האקדמית ספיר, פרחן, 8.2.2005). האלוף במילואים ארז, שהיה הממונה מטעם הצבא על פינוי חבל ימית, זוכר את ההערכה הביטחונית בזמנו לגבי סכנת השארתם של היישובים, אבל איננו בטוח שהייתה זו החלטה נכונה. ראוי להוסיף בהקשר זה ששגריר ישראל במצרים בשנות התשעים, משה ששון, מדווח בזיכרונותיו כי מצרים הייתה מאוכזבת מהרס היישובים ושלממשל המצרי הייתה רשימה מוכנה של אנשים שהובטחה להם שיישובו ביישובי צפון סיני.

3. מה ניתן לאמור על החלופות השונות העומדות בפני ממשלת ישראל לגבי עתיד התשתיות (הרס, העתקה, השארה בשלמות במקום) בחבל עזה ובצפון השומרון כחודש לפני פינוים?

החלטת הממשלה על ההתנתקות מיוני 2004 קבעה שהבתים ייהרסו, שבתי קברות ובתי כנסת יועתקו לישראל, ואילו התשתיות המשרתות את הפלסטינים תיוותר על כנה. הרשות הפלסטינית מצדה דרשה שישראל תהרוס את בתי המתיישבים כי בשטח שיפונה על ידי ישראל מתוכננת בנייה צפופה ורוויה.

באפריל 2005 התפרסמה הידיעה שמזכירת המדינה האמריקנית, קונדוליסה רייס, מתנגדת להרס היישובים, ושר הביטחון מופז אימץ עמדה זו. הנימוקים העיקריים כנגד הריסת היישובים: קושי מבצעי ועלות גבוהה של עבודות ההריסה והסילוק. שאל מופז המליץ לראש הממשלה אריאל שרון לא להרוס את היישובים ושרון אימץ את עמדתו. ממשלתו של שרון חלוקה בנושא: בנימין נתניהו תמך בהריסת הבתים בעוד ששמעון פרס תמך בהשארתם, וכמוהו גם האלוף (מיל') גיורא איילנד, ראש המועצה לביטחון לאומי.

ראש השב"כ לשעבר, אבי דיכטר, ויו"ר התאחדות התעשיינים, עודד טירה, שעסק בעבר בפינוי ובהרס היישובים בחצי-האי סיני, צידדו בהריסה בנימוק שבכך יימנעו ביזה ושמחת ניצחון וכן כדי למנוע מן המתיישבים לחזור ליישוביהם או שהבתים ישמשו למגורי טרוריסטים. גם המתיישבים תמימי דעים שיש להרוס את היישובים.

ביוני 2005, בעקבות דיונים מחודשים בין ישראל לבנק העולמי ולממשל האמריקני, הביע שרון את תמיכתו בהריסת הבתים והתשתיות לאור בקשת הפלסטינים שישראל תהרוס את כל המבנים.

הריסת המבנים והתשתיות בחבל עזה, ובמידה פחותה בצפון השומרון, מעמידה שלוש בעיות עיקריות:

- בעיה סביבתית. הריסת כ-3000 מבנים עלולה ליצור פסולת בנין בנפח של 1.5 מיליון מ"ק. מסיבות סביבתיות ופוליטיות, לא ניתן, לקבור את הפסולת בחבל עזה כמו שעשו בסיני. הסיבות לכך הן שתיים: סכנה של זיהום הקרקע מקורות מ-תהום והתנגדות של הפלסטינים לקבורת הפסולת ברצועת עזה. גם קבורת הפסולת בים נפסלה מסיבות סביבתיות.
- בעיה כלכלית ומבצעית. הריסת המבנים וקבורתם באתרים עצמם נאמדת ב-55 מיליון ש"ח, ואילו הובלתם לישראל תעלה למעלה מ-60 מיליון ש"ח. הבעיה הלוגיסטית הכרוכה בהעברת כמויות פסולת בניין עצומות לישראל היא קשה מאוד, במיוחד בתקופה שבה צי המשאיות בישראל יועסק בשינוע ציוד מפונה.
- חשש שהרס התשתיות יארך זמן רב ויצריך כוחות צבא רבים להגנה על הצוותים הפועלים.

חודש לפני תחילת תהליך הפינוי עדיין לא היה בידי מדינת ישראל פתרון נאות להרס היישובים. גם קושי זה נבע מהחיפזון שסימן את תהליך קבלת ההחלטות על ההתנתקות והותרת שהות כה קצרה להיערך לפינוי היישובים.

ה. עלות ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון ועלות הפינוי מסיני

ההערכה הראשונית שעליה נבנה תקציב שנת 2005, היא עלות התנתקות כוללת של 5.1 מיליארד שקל מהם 2.2 מיליארד שקל, לשנת 2005. יתר ההוצאות לשנות התקציב 2006 ו-2007, מתוך תקציב ראשוני של כ-2 מיליארד שקל, הוקצו לצורכי הביטחון ולצה"ל, ו-3.0 מיליארד ש"ח לצורכי פיצויים. בעקבות תוספת סעיפים להסכמי הפיצויים על ידי ועדת הכספים של הכנסת ועל ידי פסק הדין של בית המשפט הגבוה לצדק, מגיעה עלות ההתנתקות כיום ל-7 מיליארד ש"ח. מזה 4.3 מיליארד ש"ח יוקצו לפיצוי האזרחים ובתי העסק, 2 מיליארד ש"ח יוקצו לצה"ל, 370 מיליון ש"ח למשטרה לצורכי ביטחון פנים. למימון ההתנתקות הוגדל הגירעון בתקציב 2005 ב-0.4% – לרמה של 3.4% מהתמ"ג. הפער התקציבי כיום בין תקציב ההתנתקות המקורי המתוכנן לבין התקציב הנוכחי הוא גדול ואין מקורות אחרים לגשר עליו חוץ מהטלת מיסים על האזרחים. עדיין לא הובטח לישראל כל סיוע חיצוני (אמריקני) לכיסוי הוצאות ההתנתקות.

בריאיון טלוויזיה ב-18.7.2005 העריך שר האוצר, בנימין נתניהו, שעלות ההתנתקות עלולה להיות אף גבוהה יותר – בין 8 ל-10 מיליארד שקל. לכך יש להוסיף כ-10 מיליארד שקל שהשקיעה מדינת ישראל בחבל עזה בשנות שהותה שם.

העלות הכוללת של פינוי סיני והיישוב מחדש בנגב הייתה 14.8 מיליארד שקל במחירי יוני 1990. הפיצויים למפונים עלו למדינה 1.272 מיליארד שקל. פרישת צה"ל בנגב הייתה 77.6% מתקציב פינוי סיני. ישראל השקיעה בחצי האי סיני משנת 1968 ואילך כ-17 מיליארד דולר.

3 הכנת חלופות התיישבות ותהליך היישוב מחדש

א. חלופות ההתיישבות למתיישיבי סיני

אין להתפלא בכך שגם תהליך הכנת חלופות התיישבותיות למפוני סיני לקה בחולשות שאפיינו את תהליך הפינוי כולו: חובבנות, היסוסים, ביורוקרטיה מיותרת, קבלת החלטות סותרות וכיוצא בזה. כבר צוין במבוא שמניסיון עבר של יישוב עקורי אסונות טבע או מפוני מפעלי פיתוח, הסתבר ששיתוף המיועדים ליישוב מחדש בקבלת החלטות על יישוביהם וההתחשבות במאווייהם בכל הנוגע לתכנון יישוביהם החדשים – שני אלה חיוניים להצלחת ההתיישבות החדשה. לוח הזמנים של פינוי סיני הותיר שהות לתכנון העברה מסודרת של יישובי החבל לישראל. בשנת 1980 החלו גישושים למציאת יישובים חלופיים לחבל הבשור, בעיקר למתיישיבים החקלאים. רענן וייץ סבר שניתן להעביר את היישובים כולם לחבל הבשור אבל ההכתבה מגבוה להתיישב בחבל זה ואי-ההתחשבות בדעתם של המתיישיבים גרמו להתנגדותם.

הנימוק הראשון נגד ההתיישבות בפתחת שלום שבחבל הבשור היו רגשי. אנשי חבל ימית לא רצו לעבור ליישוב חדש שקרוב פיזית לביתם הקודם ונוסף לכך לגור באזור ספר – סמוך לגבול עם מצרים. כדבריהם: "קצה העולם, בלי ימית וחוף הים. איכות החיים שם לא תהיה כאיכות החיים בחבל ימית". נימוק שני נגד ההתיישבות בחבל הבשור היה הסתייגות מהמועצה האזורית אשכול, שיישובי פיתחת רפיח היו מסופחים אליה בעבר ולא היו שבעי רצון משירותיה.

מתיישיבים רבים גם טענו שאין להם כוח להתחיל תהליך השתרשות ובניית משק חדש. מתיישיבי המושבים הצעירים סברו שאם המושבים המובילים, שדות ונתיב-העשרה, לא יעברו לחבל הבשור למושבים הצעירים בוודאי ובוודאי אין מה לעשות שם. למרבית הגברים, הנימוק המכריע היה שאי-אפשר יהיה לחזור בפתחת שלום על ההישגים הכלכליים שהשיגו בימית. בסופו של דבר עקרו לחבל הבשור רק יישובים שלא הייתה

להם בררה אחרת – כי בגלל גילם הצעיר והתקופה הקצרה ששהו בימית, הם לא היו זכאים לפיצויים. הקיבוצים סופה וחולית עברו למשבצות שהוקצו להם בחבל הבשור על יד כרם שלום. המשפחות מתלמי-יוסף שלא היו זכאיות לפיצויים, עברו כיישוב לחבל הבשור וכך גם מושב פרי-גן. גם היישוב דקל שבאזור זה נוסד על ידי מפוני סיני.

שני היישובים העיקריים של מפוני סיני הם עין-הבשור באזור מגן ונתיב-העשרה באזור ארז. 60% מחברי נתיב-העשרה, שעבר כיישוב לאזור ארז, הם מתיישביו המקוריים, ויתר החברים מקורם ביתר מושבי סיני – שדות, אוגדה, תלמי-יוסף, דקלה, ניר אברהם ונאות-סיני. הנימוקים העיקריים בזכות ההתיישבות בנתיב-העשרה ב' היו חברתיים. הנימוקים העיקריים נגד ההתיישבות באזור ארז היו קרבתו לרצועת עזה (פצצת מרגמה ראשונה שנורתה על היישוב ביולי 2005 והרגה צעירה, הייתה ההתקפה הראשונה על היישוב מאז עלה על הקרקע לפני יותר מ-20 שנה). שאר הנימוקים כנגד ההתיישבות בנתיב-העשרה: חוסר סלקטיביות, העובדה שהוא מוקם בחובבנות ופתוח לכול, והחשש פן יתפתח כתוצאה מכך ל"יישוב סוג ב". בניגוד לחששות אלה, נתיב-העשרה ב' הפך ליישוב מצליח ומשגשג.

בעין-הבשור הקבוצה העיקרית היא אנשי שדות, אבל יש גם משפחות מיישובי סיני האחרים: נתיב-העשרה, אוגדה, דקלה, נביעות וחרובית. ההתיישבות ביישוב נתפסה כהתיישבות לעשירים וכסלקטיבית ואכן היו מתיישבים שסכום כספי הפיצויים לא אפשר להם להתיישב שם. המצטרפים ביקשו להישאר במסגרת החברתית הקודמת וברמת חיים גבוהה, והיישוב נחשב לאיכותי גם מבחינה חקלאית.

בני מושבים אחרים, כגון ניר-אברהם, חזרו למושבי המוצא שלהם בנגב. עצמונה עבר כיישוב לחבל קטיף ומפוני ימית מרוכזים גם באל-סיני שבצפון חבל עזה. בסופו של דבר, כשני-שלישים מתושבי פתחת רפיח בחרו להמשיך בחקלאות, במסגרת מושבית, בעיקר בדרום הארץ. כ-100 משפחות עברו לערים, למושבות ולמושבים באזורים אחרים בארץ ומשפחות אחדות ירדו מהארץ.

כאמור, מרבית המפונים לא עברו לחבל הבשור למרות שקבוצה של מפונים הייתה סבורה שהעברת כל יישובי סיני לחבל הבשור היא אתגר התיישבותי. לטענתם, אם כל יישובי ימית יעברו לפתחת שלום, כגוש, אפשר יהיה לעצב את האזור (הדומה לחבל ימית מבחינת גאוגרפיה, אף כי הוא מרוחק מההשפעה הממתנת של הים) בצלמה של פתחת רפיח, ולנצל לשם כך את הניסיון החקלאי שצברו מתיישבי פתחת רפיח בהפרחת המדבר זה. כגוש יהיה בכוחם גם ליצור מסגרות מוניציפליות משלהם, והם לא יהיו תלויים במועצה האזורית אשכול. אך כבר בשלב מוקדם התברר שאי-אפשר להעביר את חבל ימית כמקשה אחת לחבל הבשור, כי לשם כך היה צריך לפנות את היישובים לפחות שנה

לפני תאריך הנסיגה הקבוע בהסכם השלום. אולם גורמים בממשלה עוד קיוו שמדינת ישראל לא תיאלץ בסופו של דבר להחזיר את פתחת רפיח ולכן ביקשו להשאיר את יישובי החבל ולא לפנותם לפני המועד הסופי.

בין אוקטובר לדצמבר 1979, אחרי שרעיון חבל הבשור נפל, הוזכרו האתרים הבאים כאופציות של יישוב מחדש ביישובים אינדיבידואליים למפוני פתחת רפיח: חולות זיקים, אזור זמורות, אזור מבקיעים, אזור כוכב, אזור ניצנים ואזורים במועצות האזוריות גן-שורק הגליל התחתון ולכיש. וזאת, לאחר שראש הממשלה בגין ושר החקלאות אריאל שרון הודיעו לוועד יישובי חבל ימית שכל מפת ההתיישבות בארץ פתוחה בפניהם. הבטחה אומללה זו אי-אפשר היה לממש, וכל האתרים שהוצעו נפסלו לבסוף משום שהיו מיועדים לשימושים אחרים, ובגלל התנגדות של יישובים ותיקים ליישוב מפוני הפתחה בקרבתם או נכונות לקלוט רק חלק ממתיישבי מושב מסוים ולא את כולו. מפונים רבים הרימו ידיים והחלו לחפש להם פתרונות אינדיבידואליים ורק מחציתם התיישבו בצורה מאורגנת בעין-הבשור ובנתיב-העשרה. ביום עיון על הדומה והשונה בין פינוי סיני לתכנית ההתנתקות נאמר כך: "הדבר החשוב ביותר שעוזר לבני הנוער להיקלט ביישוב החדש זה המשפחה. מעבר יישוב כיישוב, תרומתו להקטנת הטראומה לצעירים שעוברים שווה בחשיבותו לתרומת המשפחה" (המכללה האקדמית ספיר, נעמתי, 8.2.2005).

תהליך קבלת ההחלטות וההקמה הפיזית של נתיב-העשרה ב' ועין-הבשור לווה בסחבת ובירוקרטיה שלטונית. עד שהיישובים היו מוכנים למגורים, נאלצו משפחות של מפונים להתגורר במחנה נופש של צה"ל באשקלון ובמרכזי קליטה בבאר-שבע.

ב. חלופות התיישבות למתיישבי חבל עזה וצפון השומרון

בדומה למקרה של סיני, גם בנושא החלופות למתיישבי חבל עזה וצפון השומרון ניכרים הפכפכות רבה, התנגשות של עקרונות אידאולוגיים ונהלים לא תקינים. הרביעי בארבעת מסלולי הפיצויים שהוצגו לעיל, הוא שעוסק ביישוב מחדש של מתנחלים. הסעיף קובע שקבוצה של 20 משפחות לפחות (הזכאיות לפיצויים לפי שלושת המסלולים האחרים) שהודיעה למנהלת סל"ע שברצונה לעבור ליישוב חלופי תוך שמירת המסגרת הקהילתית – תוכל לעשות זאת. לשם כך עליה לנהל משא ומתן מסודר עם מנהלת סל"ע.

בסוף 2004 התגבשו במנהלת סל"ע חמישה מסלולים של יישוב מחדש:

- הצעות פרטניות למשפחות בחבל עזה ובצפון השומרון להיקלט ביישובים כפריים או עירוניים. במסלול זה, המנהלת מסייעת בעיקר במציאת קרקע לבנייה פרטית או נחלות חקלאיות פנויות.
 - קליטת התנחלות שלמה ביישוב חדש: במסלול זה המנהלת נעזרה בגופי התכנון, להקמת יישובים חדשים בנגב, בעיקר בפתחת שלום, באזור ניצנה ובאזור חלוצה. היישובים המתוכננים הם חלוצית 4, שלומית, באר-מילכה, והקמתם אושרה על ידי הוועדה המחוזית לתכנון בינואר 2005.
 - קליטת יישוב במלואו, או לפחות 20 משפחות ביישוב חקלאי קיים או ביישוב קהילתי קיים (לדוגמה, יד-בנימין או ניצן).
 - הקמת פארקים גדולים של חממות בנגב עבור חקלאי עזה שירצו להעביר לשם חממות. חממות אלה ישמשו את החקלאים ללא קשר למקום מגוריהם.
 - צד בצד עם מסלולים אלה שנועדו כולם להתיישבות קבע של המפונים, הכינו מנהלת סל"ע ומשרד השיכון (ועודם מכינים) אתרי מגורים זמניים. זאת, מאחר שברור לחלוטין שלא ניתן יהיה להכין את יישובי הקבע עד יום הפינוי. ורק מי שבחרו להתיישב באופן פרטי, יוכלו לעבור לבתי הקבע שלהם במועד הפינוי.
- פתרונות היישוב מחדש המוצעים על ידי מנהלת סל"ע מתחלקים אפוא לשתי קטגוריות: אתרים להתיישבות קבע ואתרים להתיישבות זמנית.

1. אתרים להתיישבות קבע

עד אפריל 2005, האתרים שהוצעו להקמת יישובי קבע חדשים למפונים היו שני מושבים קטנים בפתחת שלום – יתד ויבול ושלושה יישובים חדשים בחולות חלוצה: שלומית עם 1500 יחידות דיור, חלוצית 150 יחידות דיור ובאר-מילכה. נכון למועד כתיבת ד"ח זה, אף קבוצה של מתנחלים לא הביעה רצון להתיישב באתרים אלה.

באפריל 2005 העלה אבי דרכסלר, בעבר מנהל מינהל מקרקעי ישראל וכיום יזם עצמאי, את הרעיון ליישב את כל המפונים בגוש אחד באזור ניצנים. בגלגוליה השונים החלה תכנית ניצנים מרעיון של הקמת ארבעה יישובים חדשים בחולות ניצנים וכן בשטחים חקלאיים סמוכים לפארק החולות ניצנים. כמו כן נקבעה הרחבה של היישוב הקהילתי ניצן, השוכן בסמוך. התכנית הראשונית של דרכסלר עוררה סערה רבה בקרב הארגונים הירוקים, גופי התכנון והמשרד לאיכות הסביבה בטענה שהתכנית נוגדת תהליכי תכנון מסודרים ופוגעת בשטחים פתוחים. ראש הממשלה, לעומת זאת, הנחה את מנכ"ל משרדו לפעול ליישום מעבר המתנחלים בגוש אחד לאזור ניצנים. הממשלה שהתנגדה

תחילה לתכנית ניצנים, חזרה בה ב-26.05.06 ואף נענתה לדרישות המתנחלים להקים רשות מוניציפלית עצמאית אם יצטרפו לתכנית יותר מ-5,000 מתיישבים. התכנית עוקפת למעשה את חוק פינוי-פיצוי משום שהוא מקצה את הקרקעות לבנייה במחיר נמוך מאוד. לדברי השר לאיכות הסביבה שלום שמחון מדובר בהטבה של כ-1 מיליון ש"ח למשפחה.

תכנית מתאר לאזור ניצנים (בהכנה) כוללת שתי חלופות: חלופת מגורים מזרחית לאשקלון, ברצועה של 2,250 דונם, שבה ייבנו שכונות או יישובים קהילתיים ובצמוד לה שכונות מגורים חדשות של אשקלון; חלופת מגורים מערבית, בקרבת הים, על שטח של כ-2000 דונם בצמוד לשכונות הצפון-מערביות של אשקלון. המתכננים גם הציגו שורת אמצעים לשימור החולות והשטחים החקלאים הצמודים אליהם.

המתכננים עשו מאמץ גדול לנצל עתודות שטח שכבר יועדו בעבר לצורכי בנייה ולא ייעדו שטחים נוספים לבנייה. תכנית ניצנים מיועדת ל-5000 נפש, אבל מותנית בהצטרפות של 200 משפחות לפחות. כאמור, האתרים בניצנים בתכנון, ומתקיימים ויכוחים נוקבים על ההתיישבות הזמנית של המפונים. עלות תכנית ניצנים נאמדת בכ-600 מיליון שקל והיא אינה כלולה בתקציב ההתנתקות.

מסלול מעבר והתיישבות ביישובים קיימים

חלק ניכר מאתרי יישובם מחדש של מפוני חבל עזה הם ביישובים באזור אשקלון, בקרבה גאוגרפית לחבל עזה. ניצן, יישוב קהילתי דתי קטן של 100 משפחות, מיועד בעיקר למשפחות מנווה-דקלים והוא יורחב לקלוט 650 משפחות. 550 מבני קבע ייבנו ביישוב זה עבור מפוני חבל קטיף. כמו כן נבנה ביישוב אתר של מגורים זמניים ("אתר הקרווילות") עבור מפוני גוש קטיף. בעקבות הצטרפות של מפוני גוש קטיף, יגדל היישוב ל-1000 משפחות. באשקלון מוצעות 400 יחידות של "בנה ביתך", כ-270 משפחות מניסנית הסכימו עקרונית על מעבר לכפר הגולף באשקלון. במושב מבקיעים מוצעות 103 יחידות של "בנה ביתך". 26 משפחות מפאת-שדה ומיישובים נוספים בגוש קטיף הודיעו על הצטרפותן למושב זה. כ-25 משפחות דתיות מיועדות ליד-בנימין. 26 משפחות חילוניות – לתלמי-יפה, 38 משפחות חילוניות מאל-סיני וניסנית הביעו הסכמתן להתגורר בבת-הדר – יישוב כפרי בסמוך לאשקלון. כל 90 המשפחות מגני-טל פונו לחפץ-חיים ושם גם תיבנה שכונת קבע עבורם.

הקיבוצים באזור אשקלון הם יעד למשפחות חילוניות. 50 משפחות חילוניות מיועדות לכרמיה, ושם מוצעים 138 מגרשים של "בנה ביתך", 60 משפחות חילוניות יעברו לזיקים,

שבו מוצעים 138 מגרשי "בנה ביתך". 30 משפחות חילוניות מיועדות למפלסים, 26 משפחות חילוניות מיועדות לניר-עם ו-30 משפחות חילוניות – ליד-מרדכי.

בפתחת שלום הוקצו 50 מגרשים ביתד, 35 בכרם-שלום ו-50 ביבול.

תושבי צפון השומרון מיועדים ליישובים בשולי השומרון: ליישוב הקהילתי גן-נר מיועדות כ-20 משפחות מגנים ומכדים. לקיבוץ יד-חנה, ההופך ליישוב קהילתי, מיועדות כ-30 משפחות.

2. מגורים זמניים

אתרים למגורים זמניים הם משלושה סוגים: מבנים יבילים (קרוונים, קרווילות), חדרים במלונות ודירות להשכרה. מבנים יבילים מוצעים באתרים בברור-חיל, אור-הנר, שדרות, מפלסים, כפר-עזה, סעד, ניר-עם, תלמי-יפה, מבקיעים, זיקים, יתד, אבשלום ויבול, וכן כאמור בניצן. דירות להשכרה מצויות בערי הדרום: אשקלון, אשדוד, שדרות ונתיבות. (כ-300 דירות נמצאות במאגר מנהלת סל"ע). חדרים בבתי מלון באשקלון ובבאר-שבע מיועדים למפונים שלא יהיו להם מגורים חלופיים אחרים בעת הפינוי. מתיישבים אחרים פנו להתיישבות פרטנית, למשל בעפולה. המפונים שכבר הועברו למגורים זמניים אלה מתלוננים על חוסר מוכנות של המתקנים לסוגיהם החל מבתי המלון וכלה במבני ה"קרווילות" שבהן התגלו ליקויים רבים.

3. סיכום ביניים:

היישוב מחדש של מפוני עזה וצפון השומרון – מאפיינים ובעיות

קיימים דמיון ושוני במאפייני היישוב מחדש של מפוני עזה וצפון השומרון ושל מפוני סיני ובדומה לכך הבעיות שהתלוו לפינוי בשני המקרים:

מאפיינים

המאפיין החשוב ביותר, של תכנית היישוב מחדש היום, הוא השהות הקצרה עד מועד הפינוי, שאינה מותירה זמן להכנת מגורים זמניים הולמים עבור המפונים, קל וחומר יישובי קבע. פירושו של דבר כיום שהמפונים ישהו במגורים זמניים כשנתיים עד שלוש – למורת רוחם של רבים מהם. התקופה הקצרה ממילא בין החלטת הכנסת על ההתנתקות לבין מועד הפינוי התקצרה עוד יותר מפאת סירובם של מרבית המתנחלים לקיים משא ומתן עם מנהלת סל"ע ולציין את העדפות המגורים שלהם. מנהלת סל"ע ומשרד השיכון

גישו באפלה לגבי אתרי המגורים הרצויים למפונים, דבר שהקשה עוד יותר במציאת פתרונות דיוור. למפוני סיני היה זמן למכביר, אבל יישובי הקבע עין-הבשור ונתב-העשרה תוכננו ובוצעו בשלב מאוחר מאוד, ולכן תושביהם גם הם התגוררו במגורים זמניים באשקלון או במכולות בפאתי מגרשיהם בעת בניית מבני הקבע. אבל רוב מתיישי סיני פונו לבתי הקבע שלהם וליישובי הקבע שלהם, מה שהקל על היישוב מחדש.

מאפיין אחר ביישוב מחדש של מפוני תכנית ההתנתקות, שדומה מאוד לתהליך פינוי סיני, הוא המדיניות ההפכפכה של המדינה. כאמור, הממשלה נכנעה למתנחלים בכל הקשור לפיצויים ונכנעה גם לדרישתם הלא-הגיונית להתיישב בגוש אחד באזור ניצנים ולהקים רשות מוניציפלית נפרדת למענם. הספרות המחקרית העוסקת ביישוב מחדש של עקורים במקומות אחרים בעולם ואף הניסיון שנרכש מיישוב מפוני סיני מלמדים על החשיבות הרבה של יישוב מפונים עם בני קהילתם הקודמת באתר החדש. אין כל מחקר או עדות שתנאי לקליטה מוצלחת הוא יישובם בגוש אחד. הקהילה בלבד היא יחידת ההגדרה של היחיד ומשפחתו, וההמשכיות עמה רק היא בעלת חשיבות והשפעה בקליטה מחדש. עוד יש לציין שלפחות מחצית מתושבי חבל ימית בחרו להתיישב מחדש כבודדים או עם שתיים-שלוש משפחות קרובות ביישובים שונים, בעיקר בנגב. משפחות בודדות שכבר עזבו את יישובי צפון שומרון וצפון עזה, בחרו גם הן להתיישב לבד בעפולה או באחת מערי הדרום. מכאן שכניעת הממשלה בעניין זה אינה כורח המציאות ועל כן אינה מובנת.

הממשלה גם נטשה את תכניתה המקורית ליישוב את המפונים בנגב ובסופו של דבר היא מיישבת את רובם בדרום רצועת החוף. כדאי להזכיר שוב שחוק פינוי-פיצוי התיר להעניק מענק מיוחד של 30 אלף דולר למתנחלים שיעברו לנגב ולגליל, וזאת בהתאמה עם מדיניות הממשלה המעודדת יישוב אזורים אלה. (בפועל, גם המתיישבים בעפולה ובגן-נר, שאינן בגליל או בנגב, יקבלו מענק זה). ביום עיון על פינוי חבל ימית ותכנית ההתנתקות הועלו, שוב, נימוקים ציוניים בזכות יישוב הנגב: "המפונים מגוש קטיף הם אנשים אידאולוגיים, ואני חושב שזאת ההזדמנות של מדינת ישראל ליישב את הנגב עם אותם האנשים האלו שנמצאים כבר היום בקדמת העשייה הציונית" (המכללה האקדמית ספיר, נעמתי, 8.2.2005). מנכ"ל משרד ראש הממשלה אילן כהן אמר שלמרות שהממשלה ביקשה מלכתחילה להוליך את המתיישבים לנגב, המתיישבים באו אל ראש הממשלה ואמרו, אנו אנשים בני חמישים – "אל תהפכו אותנו לחלוצים בעל כורחנו. אנו רוצים לגור במקום נורמלי. חלקנו עוברים כבר פינוי שני". מכאן שהממשלה והעומד בראשה קיבלו את דרישות המפונים להתיישב באתרים הרצויים להם ולא דווקא למדינה. בחירה

רצונית היא גורם חשוב מאוד בהצלחת היישוב מחדש, אבל לתכנית ניצנים מתלוות הסתייגויות רבות במתכונת שאושרה מנימוקים שיוצגו בסעיף הבא.

בעיות

תכנית היישוב מחדש וחריגות מהמנהל התקין – גם תהליך קבלת ההחלטות על פיצוי ויישוב מפוני סיני היה רצוף ליקויים מנהליים וביורוקרטיים, בדרך כלל בגלל רצונו של ראש הממשלה בגין לפייס את המפונים בכל דרך שהיא. תמונה דומה מצטיירת גם מתהליך קבלת ההחלטות הנוכחי בנושא ההתנתקות, והבעיה הראשונה במעלה היא עקיפת תהליכי התכנון הנורמטיביים ולחץ "לקצרם" תוך גרימת נזק לתכניות הקיימות והמאושרות. חששות בנושא זה הובעו לא פעם בממשלה על ידי שרי הפנים ואיכות הסביבה וכן מצד ארגונים סביבתיים וחברי כנסת החברים בשדולה הסביבתית. באופן ספציפי ממוקדת הביקורת בחמישה נושאים:

- עצם תכנונם של יישובים חדשים בנגב או בדרום מישור החוף מעורר ביקורת קשה אצל ארגונים סביבתיים והמשרד לאיכות הסביבה. אלה סבורים שאין לפגוע בשטחים פתוחים על ידי הקמת יישובים חדשים ותשתיות חדשות, אלא יש לחזק את היישובים הקיימים בנגב, שרובם חלשים, ושצירוף מתיישרים חדשים ואיכותיים אליהם עשוי לחזקם. גופים אלה חוששים שתחת הכותרת "יש לקבל את דרישות המפונים להתיישב במקומות שבהם ירצו משום שהם מקריבים קרבן יקר ביותר על עקירתם" (הארץ 27.6.2005 ציטוט מדברי ראש הממשלה אריאל שרון), תייסד המדינה יישובים חדשים, בלתי נחוצים, ותפגע בעתודות השטחים הפתוחים ובשמורות הטבע בדרום מישור החוף ובצפון-מערב הנגב.
- היבט אחר של הניהול הלקוי קשור גם הוא בתכנון. השהות הקצרה עד הפינוי מחייבת את המתכננים לעבוד בלחץ זמן גם בהכנת התשתיות למגורים חלופיים, שמתלווה לו קיצור תהליכים שצפוי לגרום נזקים רבים, בהם נזקים סביבתיים. המתכננים חוששים מאוד מלחץ המתנחלים ונציגיהם, במיוחד ע"ד מירון ליישבם זמנית במגרשי הקבע שלהם בגוש ניצנים. כיוון שתהליך התכנון לגוש זה הוא בעיצומו, אסור שהמתיישבים ישתכנו שם במגורים זמניים, ועם זאת יש סיכוי, שלחציהם יישאו פרי ושיוקמו עבורם תשתיות זמניות למגורים באזור שאין בו תשתיות של מים, ביוב, כבישים, חשמל ועוד. תהליך "ספונטני" מעין זה עלול להיות הרסני ביותר לאזור.

▪ כשל ניהולי גלום בהחלטת הממשלה להקים רשות מוניציפלית נפרדת לגוש מתיישבי ניצנים. היישובים המיועדים מצויים בתחומי עיריית אשקלון והמועצה האזורית חוף אשקלון, ואין כל סיבה להוציאם מתחום מוניציפלי זה. עוד יש להוסיף שבסיס הארנונה של המועצה האזורית המתוכננת יהיה צר ביותר והיא תהיה גרעונית. מכאן חששם המוצדק של המתכננים שהיא תהיה מעוניינת בפיתוח עסקי שיביא לה ארנונות מוגדלות, וזאת תוך "זחילה" לשטחים הפתוחים הסמוכים. ההחלטה על הקמת רשות מוניציפלית נפרדת התקבלה בממשלה למרות התנגדות שרי האוצר, הפנים, איכות הסביבה והמשפטים.

▪ כשל ניהולי נוסף גם הוא קשור לתכנית ניצנים ובעיקר לאופן שבו מוענקת סובסידיה למתיישבי אזור ניצנים, חוץ מהפיצויים שהוקצבו בחוק ההתנתקות, וזאת על ידי הקצאת קרקעות למתיישבים במחיר נמוך מאוד. שרי האוצר, הפנים ואיכות הסביבה הצביעו בממשלה נגד תכנית ניצנים בגלל הטבות אלה, העוקפות את חוק פינוי-פיצוי.

▪ עוד יש לציין שלמרות שהממשלה הקימה את מנהלת סל"ע לטיפול בכל היבטי ההתנתקות והיישוב מחדש, ראש הממשלה ומנכ"ל משרדו מקיימים עם המתנחלים מסלול הידברות וקבלת החלטות העוקף את יונתן בשיא, ראש מנהלת סל"ע, שהמתנחלים הטילו עליו חרם. ראש הממשלה הצדיק את עמדתו בנושא ניצנים במשפטים הבאים: "במצבים מיוחדים מחפשים פתרונות מיוחדים. זה מקרה מיוחד וקשה ומה שהוביל אותי להחלטה שאם אפשר להקל על המתיישבים המפונים, יש לעשות". ראש הממשלה בגין דיבר ופעל באורח זהה בעת פינוי סיני.

בעיה אחרונה שראויה לציון היא התנהגותם של המתפנים עצמם. כפי שנאמר, רובם הגדול מתנגד התנגדות נחרצת לתכנית ההתנתקות, לפינוי או לעקירה, בלשונם, ומכאן סירובם לשתף פעולה עם מנהלת סל"ע לגבי יישובם מחדש. רק בחודשים פברואר-מארס שנה זו החלו קבוצות מתנחלים להיפגש עם גורמים בכנסת ובממשלה כדי לשנות סעיפים בהסכמי הפיצויים שנראו להם בלתי הולמים ולדון באפשרויות היישוב מחדש. המועצה האזורית שומרון שכרה כלכלנים ושמאים לייצג את מתיישבי צפון השומרון במשא ומתן עם ועדת הכספים של הכנסת שדנה בהסכם הפיצויים. במארס 2005 החלו דיונים עם חלק מהמתנחלים על אפשרויות הדיור ומגורי הקבע.

המתנחלים הם שעיצבו את תכנית ניצנים, וכיום הם גם לוחצים על הכנת דיור זמני במגרשי הקבע שלהם – אופציה שקיימת כרגע רק עבור המפונים שיתיישבו בניצן, במבקיעים, ביד-בנימין, בבת-הדר, בגן-נר, ביד-חנה וביישובי הנגב זיקים, מפלסים, תלמי-

יפה ועוד. חלקם גם מבקש לדחות את ההתנתקות עד שתושלם הכנת היישובים החדשים כדי שלא יחיו כפליטים טרם המעבר לבתי-הקבע.

בעת כתיבת הדברים, חלק מהמתנחלים עדיין לא דיברו כלל עם מנהלת סל"ע ולא היו מוכנים להכיר במציאות הפינוי. עם זאת, אין להתעלם מכך כי על פי רוב מדובר בציבור שמצוי בתקופה קשה של שברון לב, בלבול ומבוכה ושל קושי רב לקבל החלטות רציונליות – וזהו מצב-דברים טבעי למי שנכפה עליהם לנטוש את ביתם ולעקור למקום אחר כבר באוגוסט 2005.

בגלל קוצר הזמן בין קבלת ההחלטה על ההתנתקות לביצועה, אין ספק שהעברת הציוד לישראל, העתקת המתנחלים, הריסת הבתים והיישוב מחדש יתנהלו בלחץ ובקשיים לוגיסטיים ויש אף לצפות לאנדרלמוסיה ניכרת. בתנאים הקשים שבהם הפינוי מתבצע, אין זה מפתיע כלל וכלל.

כמו במקרה של סיני, מתברר, שוב, שמדינת ישראל יודעת ליישב אבל אינה יודעת, יכולה או רוצה לפנות יישובים. מתנחלים המנהלים מו"מ עם מנהלת סל"ע וכבר חתמו על תביעותיהם לפני חודשים, מדווחים על קשיים בקבלת כספי הפיצויים, על מכשולים ביורוקרטיים ועל דרישות רבות לספק מסמכים ותיעוד שאינם בידם ועל סיוע בשכר דירה (עפ"י הסכם הפיצויים) שאיננו מכסה את שכר הדירה ביישובי המגורים החדשים.

4 דפוס התנהגות של המועמדים לפינוי

א. סיני 1982

בניגוד לאנשים שנעקרים בפתאומיות מביתם בעקבות אסון טבע או מלחמה, למפוני סיני היה זמן בשפע להרהר בגורלם, ותקופת ההמתנה הממושכת עד הפינוי הסופי הכבידה עליהם, גרמה למתח פסיכולוגי רב ולבעיות בתפקודם המשפחתי והמקצועי. במהלך ההמתנה השתנו דפוס התנהגותם. דפוס התנהגות שיתוארו להלן אומצו על ידי אותם האנשים עצמם בתקופות שונות או על ידי אנשים שונים בתקופה אחת. נוסף לשוני אינדיבידואלי בדפוס התנהגות, ניתן גם לדבר על שוני בדפוס התנהגות בין קהילה לחברתה ובין המינים באופן כללי.

דפוס התנהגות אחד היה "עסקים כרגיל" או "ממשיכים כרגיל". דפוס זה, שעיקרו דבקות בכללי התנהגות ותפקוד שגרתיים, אפיין גם את גרעין המשפחות שהתנגד לנסיגה עד יום הפינוי עצמו וגם את המשפחות שחתמו על הסכם פינוי ופיצויים בשלב מוקדם. בשני המקרים אומצה הדבקות בשגרה כאמצעי להתגבר על המתח הרב שבו המפונים בכוח היו שרויים. טיפוס דפוס התנהגות זה הוא המשך עיבוד השטחים החקלאיים ואף השקיית מטעים כמעט עד לרגע הפינוי. משפחות שאימצו את הדפוס הזה גם המשיכו לטפח את הנוי בסביבתם הקרובה – השקו את המדשאה והגינה, אם גם לא שיפצו או סיידו את בתיהם. דפוס זה בלט במיוחד בנתיב-העשרה, עד חודשיים-שלושה לפני הפינוי. כמעט לא היו במקום סימני עזובה.

דפוס התנהגות שני היה היפוכו של הקודם. מדובר בקבוצת אנשים שלא יכלו לתפקד כרגיל, הזניחו את משקיהם, בתיהם ומשפחותיהם ולעתים גם לא הצליחו להתרכז במשימה של חיפוש חלופה התיישבותית.

דפוס התנהגות שלישי נמצא בתווך כדפוס ביניים שהיה מורכב מתכונות של שני הדפוסים שתוארו לעיל. הבלבול, חוסר הוודאות וחוסר הידיעה ביחס לעתיד גרמו לאנשים לשנות דפוסי התנהגות לבקרים: רגע מעבדים משק ובמשנהו מייבשים מטע; רגע מחליטים לעקור למושב ותיק ובמשנהו מחליטים להצטרף לחבריהם למושב באחד מיישובי המפונים. תשלומי המקדמות על חשבון הפיצויים לא הקלו על המפונים, והיו שהפסידו כסף רב בהשקעות לא מוצלחות בבורסה, וביום הפינוי לא נותר בידיהם כדי רכישת משק חדש או עסק חלופי בעיר. המתח והעימותים בתוך המשפחה, עם חבריהם ועם גורמים ממשלתיים גרמו בעיות נפשיות ובעיות בריאות. הדברים באו לידי ביטוי בתאונות קטלניות, בפירוד ואף בגירושין. אצל רבים הופיעו תסמינים רפואיים של מתח, כגון כיבי קיבה ומועקה בחזה, נשים הזניחו את חזותן והתקשו לטפל בילדים. סכומי הכסף הגדולים של הפיצויים ערערו את שיווי המשקל במשפחות רבות וגרמו לסכסוכים על רקע תכנון עתיד המשפחה. רבים מאזור ימית סירבו לדבר על טראומת הפינוי ולכן גם היה קשה לשלבם במסגרת טיפולית. המערכת הטיפולית שזהו תפקידה – עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ואנשי חינוך – הייתה בלתי מאורגנת ובלתי מודעת, ורק בשלב מאוחר, אולי מאוחר מדי, החלה להיות קשובה לצורכי המפונים.

דפוס התנהגות רביעי היה המחאה. המחאה של מפוני חצי-האי נחלקה לשני סוגים עיקריים: מחאה נגד רעיון הנסיגה בכלל ומחאה נגד טיב הסכמי הפיצויים ומימושם וכן הפינוי הפיזי. פעולות המחאה נשאו אופי שונה בתקופות שונות ובכל אחד משלושת המגזרים העיקריים: המגזר החקלאי במושבים, אנשי עסקים מימית ו"התנועה לעצירת הנסיגה מסיני".

במגזר החקלאי נשאה מחאת החקלאים אופי של מאבק עקרוני נגד פינוי חצי-האי סיני עד לחתימת הסכמי קמפ-דיוויד. המתיישבים החקלאים ותושבי ימית ואופירה, טענו שהם באו להתיישב בחבל מטעמים אידאולוגיים וציוניים, שחבל ארץ זה הוא חיץ ביטחוני עבור מדינת ישראל ושאינו לפנותו אפילו תמורת הסכם שלום עם מצרים.

הציבור נהה אחרי המתיישבים, וסקר מכון "דחף" מדצמבר 1980 הראה ש-58.8% מהמרוויינים תבעו להשאיר חלקים מסוימים מסיני או את כולו בידי ישראל. עם זאת, אחרי הסכמי קמפ-דיוויד, ובמיוחד אחרי התקרית הקשה בגן הירק של נאות סיני, שבמהלכה נאבקו מתיישבים באופן אלים בחיילי צה"ל, השלימו רוב החקלאים עם גזרת הפינוי. משלב זה ואילך נשאה מחאתם אופי אחר וכוונה נגד הסחבת במשא ומתן עמם על גובה הפיצויים, על אי-עמידה בלוח הזמנים לתשלומי המקדמות וכיוצא בזה. נותר רק גרעין של 50–60 משפחות חקלאיות שהמשיכו בפעילות פוליטית נגד הפינוי וסירבו לחתום על הסכמי פיצויים והסכמי פינוי. משפחות אלו חברו ל"תנועה לעצירת הנסיגה

מסיני" והמשיכו במאבק נגד הפינוי עד יום הפינוי ממש. חלק מהפגנות החקלאים בעניינם היו אלימות וכללו חסימת כבישים, השבתת העבודה ביישובים, עצרות בירושלים לפני ביתו של ראש הממשלה ולפני משכן הכנסת, ובסופו של דבר עוררו עליהן את חמת הציבור.

פעולות המחאה במגזר העסקי נשאו לרוב חותם של ייאוש גמור, כי בשל מספרם הזעום של אנשי העסקים וחוסר התחכום בפעולתם ננקטו דרכי מחאה אלימות כבר בשלב מוקדם. אחרי חודשים של מו"מ עקר עם פקידי ממשלה, שניים-שלושה נציגים של המגזר העסקי סגרו את ימית והציתו שני בתים בעיר, ותגובת הממשלה לא איחרה לבוא – היא מיהרה לחזור לשולחן המו"מ, אך כאשר המו"מ שוב עלה על שרטון, נציגים אלה של המגזר העסקי שוב סגרו את ימית. בניגוד לחקלאים, אנשי העסקים של ימית הצטיירו בעיני הציבור כקבוצה קיצונית של סחטנים, וסופם שנאלצו לוותר על המאבק ולהסתפק במה שהממשלה הייתה מוכנה לתת להם.

את התפקיד העיקרי במאבק העקרוני בנסיגה מחצי-האי סיני מילאה "התנועה לעצירת הנסיגה מסיני", תנועה שצמחה באופן ספונטני בחבל ימית וקיבלה תמיכה, עידוד, סיוע כספי וסיוע במתנדבים ממפלגות התחייה והמפד"ל ומתנועות "גוש אמונים". בעיקר "גוש אמונים" כבר צבר הרבה ניסיון והיה מצויד בתשתית ארגונית מתאימה להפעלת ההתנגדות לפינוי.

לפעולותיה של "התנועה לעצירת הנסיגה מסיני" היו שתי מטרות: לעורר אופוזיציה ציבורית בסדר גודל שייאלץ את הממשלה לעצור את הנסיגה; ואם לא זה – להפוך את הפינוי לטראומטי כל כך שלא ישנה פינוי יישובים לעולם. להגשמת המטרה הראשונה כיוונה התנועה מאמצי שכנוע אדירים אל הציבור בישראל, בעזרת פרסומים, כנסים, הרצאות והופעה באמצעי התקשורת. בחלק מהפרסומים נקטה התנועה לשון השוואה בין השואה לבין הנסיגה מסיני, אבל, באופן כללי, המדיניות שבאמצעותה היא קיוותה להשיג את מטרתה הייתה התנגדות פסיבית ובלתי אלימה. רק אחרי שקו-פעולה זה לא השיג את מטרתו – וזה קרה מוקדם יחסית, ב-1980 – פנתה להגשמת המטרה השנייה, ואז הפכה המחאה לאלימה ביותר ואנשי התנועה לא היססו לפגוע בחיילים ובשוטרים ולגרור את תהליך הפינוי לעימות מתוח והיסטרי, מלווה באיומי התאבדות של אנשי "כך" שהתבצרו באנדרטת ימית.

כל עוד התרכזת התנועה בהשגת מטרתה הראשונה, היא הדגישה דפוס התנהגות של "עסקים כרגיל". משפחות החקלאים המשיכו לעבד את נחלותיהן ולא נטלו חלק במו"מ על פיצויים ופינוי. עוד ביטוי של דפוס התנהגות זה היה הקמת עצמונה – התנחלות בלתי חוקית של "גוש אמונים" שקמה למחרת החתימה על הסכמי קמפ-דיוויד בסיוע ועד

ישובי ימית. עצמונה התקיימה כיישוב פעיל עד יום הפינוי ועברה לרצועת עזה כיישוב בני-עצמון (עצמונה). יותר מכול תיזכר "התנועה לעצירת הנסיגה מסיני" בלוחמנותה ובפעולות המחאה האלימות שלה. פעולות אלה כללו חסימת צירים, חבלה בציוד פינוי, פגיעה בצוותים שפעלו לפירוק ופינוי ציוד, הזרמה לא-חוקית של מתנחלים לחבל ימית ופלישה לא-חוקית לבתים שננטשו על ידי יושביהם בימית וביישובים החקלאיים.

הבעיות העיקריות שהטרידו את הפיקוד הצבאי – הניסיונות לסגור את שטח חבל ימית נעשו בשלב מאוחר מדי, אחרי שכבר נכנסו לאזור מרבית האנשים המתנגדים לפינוי. היו ידיעות שגורמים קיצוניים, כמו אנשי כהנא ואחרים, נכנסו לימית עם נשק ובכוונתם להפעילו ביום הפינוי. גם אז היו רבנים קיצוניים שקראו לתלמידיהם להקריב את נפשם על קידוש השם כדי למנוע את הפינוי (ארז, 8.2.2005).

שיאו של המאבק האלים היה באפריל 1982, מועד הפינוי, כאשר כ-2000 מאנשי התנועה התבצרו באנדרטה בימית ובמקלטים בעיר ואיימו בהתאבדות טקסית. המתנגדים לנסיגה התבצרו על הגגות ותקפו את השוטרים והחיילים שבאו לפנותם בצמיגים בוערים, בבקבוקים, בקרשים ובכלי נשק דומים נוספים.

אירועי המחאה הקשורים לפינוי התאפיינו בשלושה קווים בולטים נוספים: הסלחנות שבה התקבלה ההתנהגות הבלתי חוקית של המתיישבים, חולשת הממשלה בתגובותיה להתנהגות זאת ומחדליה בטיפול במפונים. אנשי "גוש אמונים" הוכיחו עוד קודם לפינוי חצי-האי סיני, שכאשר הם ממלאים אחרי מה שהם מגדירים כִּציוויים האידיאולוגיים של יישוב ארץ ישראל, לא עליהם מורא הציות לחוק. תגובתם הרכה של המשטרה והגופים אוכפי החוק האחרים להתנהגותם הבלתי חוקית בעליל בפתחת רפיח, רק העצימה את הרושם שהותיר זלזולם בחוק.

בחולשתה ומחדליה התגלתה הממשלה כגורם האחראי במידה רבה לרגשות התסכול של המתיישבים ובאורח עקיף גם לגלי המחאה שלהם. היסוסים, איטיות בקבלת החלטות ובמרו"מ על פיצויים, נסיגה מהבטחות, חוסר רגישות למצוקה האמתית של המתיישבים ובמיוחד התרופפות משרדי הממשלה בתגובה לכל פעולת המחאה של המתיישבים – כל אלה שבו ואיששו את ההרגשה שבכל הקשור לקבלת החלטות על פינוי יישובים, הממשלה פעלה מתוך חולשה. אי-אכיפת החוק, שגרמה להפיכת חצי-האי סיני לאזור המופקע משלטון החוק, היה היבט נוסף של דינמיקת המחאה, והלקח נלמד היטב והוא מיושם היום בפעולות המחאה הנוכחיות של מתיישרי י"ע.

ב. ההכנות לפינוי חבל עזה וצפון השומרון

תנועת המחאה כנגד ההתנתקות היא דפוס ההתנהגות העיקרי של המפונים בכוח מחבל עזה וצפון השומרון, ודפוס זה מאפיל על דפוסי ההתנהגות האחרים. תנועת המחאה התמקדה בנושא ההתנתקות והפינוי, ואילו הפיצויים למפונים אינם נושא מאבק גם משום שחוק פינוי-פיצוי כבר קבע את שיעורי הפיצויים, גם משום ששיעור הפיצויים כבר הוגדל פעמיים וגם משום שהמתנחלים ובאי-כוחם ביכרו ערוץ חשאי של משא ומתן בנושא הפיצויים עם ועדת הכספים של הכנסת וגורמים אחרים במנהלת סל"ע.

בגלל אופים הדתי ולעתים הדתי-חרדי של מרבית מתיישי חבל עזה וחלק ממתיישי צפון השומרון, נחישותם להילחם בפינוי רבה ומחויבותם למאבק מלאה. בגלל אמונתם שההתנתקות לא תתקיים, רבים מסרבים להגיש תביעות פיצויים ואולי הם מצויים בתהליך הכחשה. פינוי היישובים הראשונים בגוש קטיף אישר דפוס התנגדות אקטיבי ובחלקו אלים בעיקר בכפר-דרום ובנווה-דקלים.

"היה כאן שבר אידאולוגי – המתיישיבים נתנו ערך מקודש לממלכתיות היהודית הריבונית בארץ ישראל ונתנו ערך מקודש לבניין הארץ. והנה ערך אחד מכה את הערך השני. אותה ממלכתיות שלה הם נתנו מוטיבים של קדושה אמתית, מכה עכשיו את הערך השני של בניין הארץ, וזה שבר קשה מאוד והוא היה מאוד חלש בין מתיישיבי ימית" (המכללה האקדמית ספיר, עמידור, 8.2.05). שבר זה חזק מאוד בקרב מתיישיבי חבל קטיף.

התופעה הבולטת בהכנות לפינוי חבל עזה הייתה ההימנעות מניהול משא ומתן עם מנהלת סל"ע להסדרת הפינוי, הפיצוי והיישוב מחדש. ב-22.7.05 כ-40% מהמשפחות המיועדות לפינוי עדיין לא הגישו כל תביעה למנהלת סל"ע. היישובים הנחויים ביותר בהחלטתם ושאישי מתושביהם לא פנה עדיין למנהלת ההתנתקות הם עצמונה, נצרים וכפר-דרום. המשמעויות של דפוס התנהגות זה המסרב לתכנן את העתיד, הן שביום הפינוי יתווסף למשבר הפינוי עוד משבר של בלבול ואבדן דרך משום שהמשפחות המפונות לא ידעו לאן לפנות. בעת הזאת, לאחר שמרבית המתיישיבים כבר פונו, נתון משבר זה בעיצומו.

בקוטב השני מצויות כ-30–40 משפחות שכבר עזבו את בתיהן ועברו למקומות חדשים. ביישובים החילוניים גנים וכדים, שבצפון השומרון נותרה פחות ממחצית האוכלוסייה, והמשפחות עברו לעפולה, לגן-נר, ליד-חנה ולמקומות אחרים, בטענה שאינן רוצות להישאר עד ליום הפינוי, הצפוי להיות טראומטי. יש להזכיר שבגלל המצב הביטחוני ברצועה, היו בה תהליכי עזיבה מוקדמים בהרבה: כ-11 משפחות נטשו את דוגית בעבר

בגלל ההפגזות והפיגועים וגם בפאת-שדה היו עזיבות בעבר. חלק מהנוטשים חזרו ליישובים כדי להבטיח את זכאותם לפיצויים.

דפוס ההתנהגות השכיח אצל מרבית המתיישבים בחבל עזה וצפון השומרון היה הגשת תביעותיהם ובמקביל המשכת המאבק בהתנתקות ושמירה על חזות של "עסקים כרגיל". עד ה-19 ביולי 2005, כ-450 משפחות מחבל עזה ו-160 משפחות מצפון השומרון נאמנות לדפוס זה. ב-20 ביולי 2005, בעקבות הפגנה המונית וצעדת התחברות לגוש קטיף שלא עלתה יפה, פנו כ-100 משפחות נוספות למנהלת סל"ע תוך יממה בלבד. וכך הדבר נמשך בימי ההפגנות והמצעדים הגדולים שנערכו בשדרות ובאופקים. עוד משפחות פנו למנהלת סל"ע.

ברוח הדפוס ההתנהגותי של "עסקים כרגיל" נמשכת העבודה החקלאית במרבית המשקים וכן טיפוח המדשאות והגנים. במגזר החקלאי קיימת מצוקה רבה: חלק מהחקלאים לא התחילו בפירוק חממותיהם מיד, לא יכלו אפוא להעבירן לאתרים חקלאים חדשים שנבנו עבורם מעבר ל"קו הירוק" באתרים שונים בנגב. בעיות סבוכות של קוצר זמן צצו גם לגבי העברת התשתיות החקלאיות האחרות. כאמור, מרבית החקלאים חתמו על הסכם שיתיר את החממות שלמות תמורת פיצוי כספי.

עם כל זאת, דפוס התנהגות של אי-היכולת לתפקד כרגיל והזנחת המשקים והמשפחה, שהתגלה אצל מתיישבי סיני, קיים בצורה מצומצמת בלבד ביישובי חבל עזה. מרבית המפונים ידעו לאן ילכו ביום הפינוי. הם ובאי-כוחם הבטיחו את האופציות הרצויות להם, וזאת במקביל למאבק נגד התנתקות.

מחאתם של תושבי חבל עזה התמקדה בפינוי ובהתנתקות ולא בנושא הפיצויים. בדומה לפינוי סיני, התפשטו פעולות המחאה, ברחבי הארץ, במרכזי השלטון ובצירי התחבורה. מדובר בעיקר במחאה שקטה, כגון הפגנות, אבל קיימים גם דפוסים אלימים, בעיקר חסימת צירים והתנגשויות בין צבא ומשטרה לבין המפגינים. המתנגדים גם חיבלו בצידו פינוי, כגון דחפורים, חסמו כבישים וחיבלו קשות בכלי רכב.

גם ראוי לציין כי בניגוד לפינוי סיני, קיימת בעת הנוכחית תופעה מדאיגה של חיילים המסרבים להשתתף בפעולות הקשורות בפינוי היישובים ובמניעת התנחלות של מתנגדים בחבל עזה שהוכרז כשטח סגור.

השוואה עם ההתנגדות בסיני שרטט האלוף ארז: "היו קריאות לסירוב מטעם אנשי המקום כולל מהרב אריאל וכולל מאבי פרחן שיושב פה. היו גם אז מקרים של מגן דוד שרוף והיו קריאות 'נאצים'. כל מה שמדובר עכשיו היה גם שם, אני לא יודע אם בהיקף

כזה או בהיקף אחר, ואלה הדברים שהיו לגבי הפינוי עצמו" (ארז, 8.2.2005). מצב חדש זה של סרבנות השפיע על היערכותו של צה"ל לקראת הפינוי.

תנועת המחאה נגד פינוי חבל עזה חזקה לאין שיעור מה"תנועה למניעת הנסיגה מסיני" ונראה שהיא נהנית מתמיכה רבה יותר מצד הציבור – בשתיקה ובמופגן. בעת פינוי סיני, לכפירתם של המתנגדים בזכותה של המדינה לפנות יישובים ולאמונה שארץ ישראל חשובה ממדינת ישראל הייתה השפעה מועטת בהרבה ואולי מינורית. היום, בעת המאבק על פינוי חבל עזה, גישות אלה בולטות היטב בדברי המתנגדים ומנהיגיהם.

5 השוואה בין קבלת ההחלטות על פינוי, פיצוי ויישוב מחדש של מפוני סיני, למפוני חבל עזה וצפון השומרון

תיאור משווה של חבל ימית וחבל עזה: מאפייני היישובים

סיני	חבל עזה	
מספר היישובים	18, מהם 14 בחבל ימית	20, מהם 15 בגוש קטיף
ותק היישובים	1982-1969	2005-1979
ותק האוכלוסייה	פחות מ-20% מעל 5 שנים	ביישובים הוותיקים 3 דורות
גודל האוכלוסייה והרכבה	כ-6,000 נפש (938 משפחות) מתיישבים ואנשי צבא קבע אוכלוסייה חילונית בעיקרה, רובה משתייכת לתנועת העבודה (12 יישובים), משקי חרות- בית"ר (3) ואמנה (1) 2 יישובים עירוניים (ימית ואופירה)	כ-8,000 נפש, מחציתם ילדים אוכלוסייה דתית בעיקרה, רובה משתייכת להפועל המזרחי לאמנה (גוש אמונים)
כלכלה	חקלאות, שירותים, תיירות השקעות של מדינת ישראל	חקלאות, שירותים, השקעות של מדינת ישראל
משך הפינוי	מארס 1979 (אמנת השלום) עד אפריל 1982 (מועד העברת חצי-האי סיני) בסך הכול 3 שנים	26.10.04, החלטת הכנסת, פינוי סופי, אזרחי וצבאי, 30.9.05 בסך הכול כשנה אחת

קבלת החלטות על הפינוי

סיני	עזה
19.11.77 ביקור סאדאת סיום מצב הלוחמה	2.5.04 משאל בקרב חברי הליכוד על תכנית ההתנתקות
	6.6.04 הממשלה מחליטה על ההתנתקות (תאריך קובע לזכאות לפיצויים)
17.9.78 הסכם קמפ-דויד	14.9.04 הקבינט מאשר את עקרונות ההתנתקות
21.11.78 הממשלה מאשרת את טיוטת הסכם השלום	24.10.04 הממשלה מאשרת את חוק פינוי-פיצוי
22.3.78 הכנסת מאשרת את הסכמי השלום	26.10.04 הכנסת מאשרת את תכנית ההתנתקות
26.3.79 חתימה סופית על אמנת השלום בין מצרים לישראל	ינואר '05 שינויים בוועדת הכספים של הכנסת לחוק פינוי-פיצוי
	פבר' '05 הכנסת מאשרת את חוק פינוי-פיצוי
1.4.82 פינוי סופי של כל חצי-האי סיני	30.9.05 פינוי האזרחים
פבר'-מארס 1982 פינוי האזרחים	15.9.05 פינוי כל האזור

דפוסי התנהגות של המועמדים לפינוי

עזה	סיני
<p>התנגדות</p> <p>מחאה אזרחית כנגד ההתנתקות; הפגנות, סגירת צירים ומניעת כניסת אנשי מנהלת ההתנתקות ליישובים המיועדים לפינוי; הפגנות ועצרות בירושלים, צעדות התחברות עם מתיישיבי גוש קטיף; אי-שיתוף פעולה עם מנהלת ההתנתקות בנוגע לפתרונות התיישבות לאחר הפינוי.</p> <p>התנהגות אלימה בעת פינוי יישובי חבל קטיף</p>	<p>התנגדות</p> <p>תנועת מחאה – "התנועה למניעת נסיגה מסיני";</p> <p>הפגנות, חסימת צירים, שביתות, עצרות בירושלים;</p> <p>התנגדות אלימה בעת פינוי ימית.</p>
<p>מצב חברתי / פסיכולוגי</p> <p>מתח וחרדה בגלל הפגזות קסאמים ופצ"מרים (4928 פצצות ורקטות נפלו על הרצועה);</p> <p>מצב אי-וודאות – השקת אתר אינטרנט המיועד לטיפול במצוקות ובמצבי חרדה;</p> <p>סיוע וטיפול מניעתי של מומחים למצבי לחץ ואי-וודאות, על ידי מומחים (טיפול מניעתי).</p>	<p>מצב חברתי / פסיכולוגי</p> <p>לחץ, מתח, דאגה, ואי-ודאות לגבי העתיד מולידים התנהגות קיצונית, בלתי סבירה ובלתי הגיונית של הוועדים לסוגיהם ושל התושבים (מיליטנטיות, אלימות);</p> <p>שינוי דפוסי התנהגות: חוסר יכולת תפקודית, הזנחת בתים, משקים ומשפחות;</p> <p>מ"עסקים כרגיל" לנטישת המשק ותחזוקת הבית;</p> <p>בעיות במשפחה, גירושין, בעיות בריאות, תאונות.</p>

עקרונות להתיישבות מחדש

עזה	סיני
<p>קליטת מתיישבים כבודדים או כקהילות ביישובים קיימים: יישובים בנגב ובאשקלון הביעו נכונות לקלוט מפונים (מגבלות דת). חשש מהקמת יישובים חדשים באתרים לא מתוכננים בשטחים פתוחים. מגורים ממושכים בדיור זמני. בעקבות לחץ של המתיישבים נשקלה הקמת יישובים חדשים באזור ניצנים.</p>	<p>אין דיון בחלופות אפשריות לאופציית הפיצוי הכספי: לא נדונה, למשל, אפשרות היישוב מחדש, וממילא לא נשקלו יתרונותיה וחסרונותיה לעומת אופציית הפיצוי הכספי, שהיוותה הפתרון קל מבחינה משפטית ומוסכם על המתיישבים.</p>
<p>מגבלות דת קיימות לגבי קליטת מפונים הדורשים יישוב מחדש ביישובים דתיים.</p>	<p>החקלאים דרשו השתתפות בחיפוש פתרונות ליישובם מחדש ואת זכות הווטו על המיקום ועל סוג המשק.</p>
<p>החלפת שטחים חקלאיים ברצועה בשטחים בנגב לגידול תבלינים ולחממות.</p>	<p>ביישובים החקלאיים: אגודה חקלאית – הגוף המייצג את החקלאים מן הבחינה הכלכלית – אשר ביקשה להמשיך ולהתקיים באותה מתכונת, עברה ליישוב אחר לפי בחירתה, אך במסגרת תכניות ההתיישבות הממלכתיות.</p>

עקרונות הפיצויים

סיני	עזה *
מענק פיצוי אישי עם שני רכיבים: מענק ביסוס ומענק דיור, כולל פיצוי על ציפיות לעתיד שלא הוגשמו. מענק הביסוס הוא פיצוי מיוחד להתבססות מחדש, שנקבע לפי ותק, מצב משפחתי, גיל, ונועד לעודד מתיישבים להישאר במקומם בסיני עד יום הפינוי. מענק הדיור נקבע על פי ותק מגורים בחבל.	פיצוי לפי ותק מגורים בחבל (4,800 ₪ לשנה). פיצויי הסתגלות (שנה שלמה). יציאה לפנסיה מוקדמת בגיל 57. פיצוי לפי גיל, מצב משפחתי. פיצוי בגין בית (שטח).
פיצוי בגין: מבנים, נכסים, יחידות משק, השקעות, גינון.	ערך הנכסים ערב הפינוי + 25% בגלל הפינוי הכפוי. פיצוי בגין נחלה (שטח). פיצוי על עסק חקלאי.
פיצויי פיטורין.	
תשלום מס הכנסה על הפיצויים.	אין תשלום מס הכנסה על הפיצויים.
	שיפוי בגין מס רכישה.
	מענק מעבר לגליל או לנגב (10,000 דולר).
מימון שכר דירה.	מימון שכר דירה.
	הלוואות בתנאים מוטבים.
הוצאות העברה.	הוצאות העברה.

* סכום הפיצויים למפוני עזה וצפון השומרון הועלה ב-30% לעומת ההצעה הראשונה של הממשלה, ואושר על ידי הכנסת.

חוק הפיצויים

עזה	סיני
מספר רב של משרדי עו"ד מתחרים על המתיישבים.	מספר קטן של משרדי עו"ד ייצגו את רוב התושבים החקלאיים, מספר רב יותר – את העירוניים.
אם התקיים מו"מ, הוא נמשך פחות משנה.	המו"מ נמשך למעלה מ-3 שנים (1978–1982).
חוק הפיצויים עבר בקריאה ראשונה בכנסת. סכום הפיצויים הוגדל בוועדת הכספים של הכנסת ואושר על ידי הכנסת בפברואר 2005.	חוק הפיצויים נחתם חודש לפני "שעת השיץ".
היום הקובע לעניין הפיצויים הוא 6.6.04.	
הערכת סכומי הפיצויים למשפחה: מ-200 אלף דולר ועד 500–700 אלף דולר. השונות הרבה בסכומי הפיצויים בהתאם לתנאי הזכאות גורמת לאי שביעות רצון בקרב חלק מהמשפחות שלא יוכלו לשחזר את האיכות הקודמת של אורח חייהן.	סכומי הפיצויים למשפחה: כ-300 אלף דולר במחירי יוני 1990. בסך הכול שולמו למפוני סיני במחירי 1988 367 מיליון ש"ח למגזר החקלאי ו-328 מיליון ש"ח למגזר העירוני.

סיכום ביניים משווה

סיני	חבל עזה
תקופת זמן ממושכת של המתנה עד לפינוי – משקעים שליליים אצל האוכלוסייה.	תקופת זמן קצרה יחסית עד לפינוי.
מנגנון ביורוקרטי מסורבל, מורכב, אטי, מנגנון קבלת החלטות לקוי.	גוף מנהלי אחד – מנהלת סל"ע, קבלת החלטות מהירה, שנויה במחלוקת.
פיצויים גבוהים מדי.	פיצויים בשלב ראשון (כנראה) נמוכים מדי והועלו בשלושה שלבים.
קשר חזק למקום של דור אחד. מרבית המתיישבים בגיל שבו ניתן להתחיל בחיים חדשים.	קשר חזק למקום – 3 דורות. מתיישבים רבים הם בגיל המקשה על התחלה מחדש.
לתקשורת תפקיד שלילי בליבו, הסתה והתלהמות.	לתקשורת תפקיד שלילי בליבו, הסתה והתלהמות.
אלימות רבה וחוסר אכיפה ממשלתית.	גילויים רבים של מחאה אלימה.
השקעת כספים ניכרת עד מועד הפינוי הגובלת בבזבז משאבים.	השקעת כספים עד למועד הפינוי.
תכנון לקוי של חלופות התיישבותיות.	חלופות התיישבותיות לא הושלמו בזמן ומתיישבים יאלצו להתגורר במגורים זמניים.
בחירת מתיישבים רבים באזור דומה למקום מושבם מסתברת כמתכון להצלחת התיישבות מחדש, בעיקר כאשר היא קהילתית.	יש לשער שחלק גדול מהמתיישבים יבחר להישאר בדרום הארץ ובנגב, ביישובים דתיים-מסורתיים כמו שדרות, נתיבות, או באשקלון או ביישובים כפריים נפרדים.
מערך סיוע נפשי חלקי במצבי לחץ ואי-ודאות.	לא ברור אם מערך הסיוע הוא מספק.
הרס העיר ימית היה טראומטי מאוד לעומת השארת היישובים הכפריים על תלם.	

סיכום והמלצות למדיניות

תהליך של עקירת יישובים ובנייתם מחדש הוא תהליך נורמלי בבניית אומות, ואילו בישראל קיבל תהליך זה משמעויות ופירושים שהופכים אותו לגורם המשסע את החברה. שני צירי משבר מתחברים יחד כדי להפוך פינוי יישובים לטראומה לאומית בישראל.

א. **ציר המשבר הראשון קשור לאתוס ההתיישבותי-ציוני** שטיפח את המיתוס ההתיישבותי עד למדרגה כזאת שעקירת יישובים ופינויים נתפסת כ"חורבן הציונות" וחורבן המדינה. במיוחד התחזק המיתוס ההתיישבותי בזכות ההקשרים האידאולוגיים הדתיים שהעניקו לו רבים ממתיישבי יש"ע. ישראל לא השכילה להדגיש שקיומה הריבוני של המדינה, לכידותה החברתית ואף ערכים ציוניים מסורתיים כגון עלייה (ולא התיישבות), יצירת חברה צודקת ושוויונית ו"אור לגויים" – הם ערכים חשובים וראויים לפחות כמו ערכי ההתיישבות. בגלל טיפוח האתוס הציוני במתכונתו זו החורגת מעל ומעבר לקיומה הריבוני של המדינה, מנופח ומועצם פינוי היישובים מעל למה שהוא באמת: הגירה של אנשים מבית אחד לבית אחר בתוך אותה מדינה. המדינה מוכנה "לעשות הכול" למען המפונים: היא מכה על חטא, היא מגמגמת, היא מפצה בסכומי עתק ומוכנה להציע למפונים, בשם קדושת ההתיישבות, כל פיסת קרקע אשר יאבו להתיישב בה – לרבות שמורת טבע כדוגמת חולות ניצנים. קשיי הפרידה מהאתוס ההתיישבותי וכישלונה של החברה בישראל בחיזוק אתוס חברתי ופוליטי חלופי לחזון ההתיישבות, מצביעים על חוסר בגרות של החברה בישראל ואי-רצונה להכיר בבגרותה המדינית והריבונית, ועל דבקות, כנראה הרת-אסון, במיתוס ההתיישבותי. חוץ מאשר בזיקה לעקירת יישובים, תסמין זה קיים גם בהקשרים קונפליקטואליים אחרים, כמו רצונה של "הציונות המגשימה" לייסד יישובים חדשים באזורי פריפריה, בשטחים פתוחים ובשמורות טבע, במקום לחזק את היישובים הקיימים ואת הפריפריה הקיימת הזקוקה מאוד לחיזוק.

ב. ציר המשבר השני אינו רוחני, אלא גשמי וביצועי. תהליכי קבלת החלטות בישראל פגומים מאוד. יתר על כן, תהליך קבלת החלטות בנושא פינוי יישובים ויישובם מחדש של העקורים הוא סימפטום לליקויים החמורים במערכת הביצועית בישראל. לכך מתלוות נורמות לוקות בחסר של אכיפת חוק ואולי אף אווירה המעודדת אי-ציות לחוק. אווירה מזלזלת בחוק וברשויות האכיפה התגלתה בעת פינוי סיני ומתגלה גם עכשיו כאשר תקנות של הממשלה עצמה בנושא איסור כניסת מתיישבים חדשים לחבל עזה ויישובי צפון השומרון כלל אינן נאכפות. פעולות עברייניות התגלו גם בעת פינוי יישובי חבל קטיף.

הצטלבותם של הצירים האלה בסוגיית עקירת יישובים הופך אותם לטראומטיים מאוד לחברה הישראלית, מה גם שיש הסבורים ש"המדינה", "הממשלה" ואף העקורים עצמם מעוניינים שתהליך הפינוי יהיה קשה וטראומטי כדי שפינוי נוסף לא יתאפשר.

אלא שהאופן שבו מייחסים לרשויות הממשל בישראל כישרונות "מקיאווליים" בהנצחת טראומת הפינוי אין לו על מה שיתבסס. האמת היא שכשלים בקבלת החלטות וכשל בביצוע ובאכיפת החוק הם שאחראים במידה רבה לתוצאות הטרואומטיות של הפינוי ולא מזימה של השלטון להפוך את עקירת היישובים לטראומטית.

גם אין לשכוח שעקורי סיני (וכן עקורים רבים לפנייהם לרבות עקורי גוש עציון) גילו שיש חיים לאחר הפינוי, וכמעט כולם הצליחו בחייהם החדשים – ביישוביהם ובקהילותיהם. הכללה זו אינה באה לגמד את צערם האמתי של העקורים ואת קשיי עזיבת הבית הקודם. גם אין באמירה זו כדי לשלול את האמפתיה שראוי שהציבור בישראל ואמצעי התקשורת יחוו כלפי ציבור העקורים מביתם. מה שבאנו להדגיש הוא אימוץ חוש המידה בהתבוננות החברה בתופעת עקירת יישובית: המדובר בחלק בלתי נפרד מתהליך בנייה של חברה ריבונית ולא באסון קולוסאלי שאין ממנו תקומה.

לקחים והמלצות

- תהליך קבלת החלטות בנושא פינוי יישובים הוא קריטי להצלחת הפינוי – כפי שמעיד הניסיון מפינוי סיני שלקחיו נלמדו בחלקם בתהליך קבלת החלטות על פינוי יישובי חבל עזה וצפון השומרון. החלטות על פינוי יישובים ופיצוי מתנחלים צריכות להיעשות על בסיס חוק כפי שנעשה הדבר בעת פינוי סיני וגם לגבי פינוי עזה וצפון השומרון. היות ופינוי יישובים הוא בנפשה של האידאולוגיה הציונית על האתוס ההתיישבותי שלה, חשוב שתהליך זה ייעשה תוך קבלת רוב פרלמנטרי

וממשלתי ניכר. יש הממליצים לקבל הכרעה בהסכמה לאומית רחבה ככל האפשר (למשל, שלג 2004: 52). שלג אף ממליץ לקבוע "רוב מיוחס" להכרעה כזו בין בכנסת ובין במשאל עם (שלג, 2004). אנו סבורים שהדרישה למשאל עם נוגדת את כל ההליכים הנוהליים הדמוקרטיים בישראל, ועל כן את הדרישה לרוב מיוחס יש לדחות על הסף. ישראל היא חברה פלורליסטית, ואין לעצב את המשטר הדמוקרטי לפי הצרכים הפוליטיים של קבוצה אחת. עוד יש להדגיש לגבי תהליך קבלת ההחלטות שעלינו לקבוע תקופת זמן קצרה ככל האפשר בין מועד ההחלטה למועד הפינוי, משום שתקופת המתנה ממושכת מדי גורמת סבל רב למפונים-בכוח. הממצאים מסיני מראים שתקופת ההמתנה הממושכת לא נוצלה, למשל, להכנת חלופות התיישבותיות למפונים ולא כדי להכין את המפונים טוב יותר לקראת פינויים ותהליך התיישבותם מחדש. מבחינת לוח זמנים, שלג (2004א) תומך בגישה של דירוג התהליך, שיאפשר להקל את בשורת הפינוי, להיערך באופן מושכל ולהשלים אתה (שלג, 2004א: 53). נכון שתהליך מדורג יותר למתנגדים שהות לנסות ולסכל את המהלך, אבל ככלל דומה שיתרון הדירוג עולה על חסרון ההיערכות (שלג, 2004א). אנו מחזיקים בדעה ההפוכה – החיים במצב של אי-ודאות וחרדה במשך תקופה ממושכת אינם טובים ומקשים על הקליטה מחדש של מפונים – כפי שהעידו מחקרי סיני וכן מחקרים על מצבי אי-ודאות וחרדה בגולן.

■ ההחלטה על פינוי ופיצוי יישובים צריכה לכלול מנגנון ממשלתי וציבורי לטיפול בכל היבטי הפינוי והפיצויים של העקורים. מנגנונים כאלה הוקמו בעת פינוי סיני (ועדות הזכאות) וכן לצורך ביצוע ההתנתקות בחבל עזה וצפון השומרון.

במקרה האחרון הוקמה מנהלה בראשות י' בשיא לטיפול בהיבטים של פינוי ותשלום הפיצויים ואף בסיוע במציאת חלופות התיישבותיות. לגבי תפקידיו השונים של מנגנון כזה וכן לגבי הרכבו – קיימים רעיונות שונים. כך, שדה ממליצה להקים מנגנון או ועדת היגוי שתכלול נציגים של המתיישבים, נציגי השלטון וצוותי מומחים – כאנשי חינוך כלכלנים, מומחים לבריאות הנפש, אנשי תכנון ועוד – שיוכלו לסייע בתהליך קבלת ההחלטות בכל ההיבטים של עקירת המתיישבים ויישובם מחדש (שדה, 1999). חוקרים רבים שעוסקים בעיצוב מדיניות של פינוי ופיצוי מפונים, מדגישים את החשיבות העליונה של שילוב המפונים בתהליך קבלת ההחלטות על הפינוי. בעוד שאין כל חילוקי דעות בין החוקרים לגבי חיוניות שילובם של העקורים-בכוח בתהליך פינויים, יש בעיות רבות ביישום מדיניות זו משום שמפונים-בכוח המתנגדים נמרצות לפינוי לא יאותו לקחת חלק בתהליך קבלת ההחלטות. ניסיון פינוי סיני הראה שמי שייצג בסופו של דבר את האינטרס של המפונים היו עורכי הדין שטיפלו בענייני הפיצויים בלבד. אינטרסים אחרים של המפונים וצרכים חברתיים שלהם לא נענו כלל על ידי ייצוג צר

זה. קיימת סתירה מובנית בין מתיישבים העסוקים ב"תנועה למניעת נסיגה מסיני" או בתנועה למניעת ההתנתקות לבין "שיתוף פעולה" עם השלטון השנוא העומד לפנותם מביתם. מכאן שיש צורך בממלאי תפקידים אחרים, כגון מגשרים לסוגיהם, ויש גם לפתח מנגנוני משא ומתן חשאיים בין ראשי הקהילות המפונות ומנהיגיהן המקומיים ובין המנגנון המטפל בפינוי ובפיצוי.

גם היעזרות במומחים מקצועיים מקובלת מאוד בעיני חוקרים של תהליכי פינוי יישובים, במיוחד בתחום בריאות הנפש ובריאות הקהילה ורווחתה.

עם זאת, ועדת היגוי כפי שממליצה עליה שדה היא גוף מסורבל. במציאות הביורוקרטית העגומה בישראל, גוף כזה לא יתכנס לעתים תכופות די הצורך, ולא יהיה עם "יד על הדופק" ובמילים אחרות – מסוגל להגיב מיידית על צורכי העקורים. לכן, יש להקפיד שכל מנגנון מסוג זה יהיה קטן, קומפקטי, ובעל סמכויות ביצועיות יותר מאשר סמכויות מייעצות. יש להצטרף על כך שבמנגנון הקיים אין כרגע מקום לנציגי העקורים ולמומחים (בהתאם להמלצת שדה), אף כי מנהלת ההתנתקות נעזרת בעצתם של מומחים מבחוץ בתחומים השונים, בהם חוקרים שעסקו בפינוי סיני ובעקורי סיני לאחר יישובם מחדש. אף יש לאמץ את המלצתה של שדה שמנגנון או גוף היגוי כזה יפעל תקופה ממושכת – לפחות כשנה לפני מועד העקירה וכשלוש שנים לאחר העקירה (שדה, 1999: 86-87). (אם אחד מתפקידיו של המנגנון הממונה על פינוי הוא בניית יישובים חלופיים למפונים, ודאי שגוף כזה צריך להתחיל לפעול שנה ויותר לפני מועד הפינוי.) מכל תפקודי מנגנון הפינוי והפיצויים, התפקיד הממושך ביותר הוא הכנת תשתית יישובית למפונים, ובמיוחד תשתית חקלאית מניבה למפונים/עקורים חקלאיים. עם זאת, כמעט לא מציאותי שבמערכת הפוליטית הישראלית תיתכן הקמת מנגנון כזה כשנתיים לפני הפינוי. יתר על כן, הקמת מנגנון כזה והפעלתו שנתיים לפני מועד הפינוי סותרת את ההמלצה הראשונה של עבודה זו, קרי – קיצור תקופת ההמתנה לפינוי. ההמלצה החשובה השנייה לגבי מנגנון ביצוע של פינוי היא מתן סמכויות רחבות ככל האפשר, גמישות בביצוע, ותקציבים נדיבים ויכולת לקבל ייעוץ וחוות-דעת ממומחים שונים נוסף על צוותים של משרדי הממשלה.

■ אחד הלקחים מפינוי סיני נוגע לליקוי החמור בכל ערוצי העברת המידע למפונים בזמן-אמת. העברת מידע חלקי, העברתו באיחור וקטוע וגמגום בערוצי התקשורת בין העקורים לגוף המבצע והמפנה – כל אלה מגבירים מאוד את מצבי החרדה ואי-הוודאות, את הכעס והתסכול, ועמם, אולי, גם מעוררים תוקפנות וניכור. ממשלת ישראל כשלה גם בכל הקשור להסברת מדיניותה לפינוי סיני ועקירת היישובים, ועד היום לא קיבל הציבור הסבר ממצה ומהימן על הסיבות להריסת היישובים.

גם תכנית ההתנתקות מרצועת עזה וצפון השומרון לא הוסברה באופן מלא לציבור ובוודאי לא למפונים, מה שמוסיף למבוכה ולתסכול הגדולים ממילא. תזזיות ו"זיגזוג" בכל הקשור, למשל, לרכוש שייוותר (או לא ייוותר) בעזה וצפון השומרון מזיקים מאוד לתהליך ההתנתקות גם מפאת אי היכולת של האוכלוסייה לקבל את ולהזדהות עם התהליך וגם מבחינת היכולת המעשית לבצע את ההתנתקות אשר זכתה להתנגדות רבה.

היערכות חברתית ומעורבות בקהילות הם גורמים חיוניים ביותר לדעת כל המומחים. פינוי ועקירת יישובים מאז 1967 הם תהליכים בעייתיים מאוד דווקא בגלל המאמץ ההתיישבותי הגדול ליישוב השטחים שנכבשו ב-1967 ומשום הקונצנזוס לגבי "קדושת ההתיישבות". כל מחקרי פינוי סיני הצביעו על הצורך בסיוע ניכר למפונים-עקורים בתחומי בריאות הנפש ובכל הקשור לתפקוד התקין בחיי היומיום ובמערכות החינוך. מפוני סיני לא קיבלו סיוע, טיפול או הדרכה בהרפיית מתחים (טוביאנה מילגרם ופלת, 1988). טיפול פסיכולוגי וקהילתי מקצועי הוא חיוני ביותר, ואותו יש לספק למפונים מידית דרך המנגנונים המקצועיים בקהילותיהם (עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ואנשי חינוך), רצוי מצוותים מקומיים, המהווים חלק מהקהילות המקומיות של המפונים או מקובלים עליהן. לעניין זה אחראים המנהיגים המקומיים, שצריכים לדאוג להתערבות כזאת בקהילה גם כאשר האינטרס הפוליטי הגלוי הוא לא לעשות זאת ולהכחיש שההתנתקות בוא תבוא.

הטראומה שהעקורים חווים, במיוחד מי שדבקים בממד הדתי-אידיאולוגי של מעשה התיישבות זה, היא קשה ועשויה להכביד מאוד על יישובם מחדש של המפונים. חיונית התערבות בקרב בני הנוער. עדויות מחבל עזה מצביעות על כך שבני נוער נפגעים ממערכות החינוך ומוצאים להם פורקן בתנועה למניעת ההתנתקות. החזרתם למסגרות חינוך היא חיונית לקראת חזרתם לחיי היומיום ביום שאחרי. שדה (1999) טוענת בצדק שיש להמשיך בהתערבות זאת גם כשנתיים-שלוש לאחר הפינוי משום שהתיישבות מחדש אינה פטורה ממצוקות גדולות.

■ סוגיית הפיצויים: בעולם כולו עוקרים ומפנים אנשים מביתם ללא מתן פיצויים ואף ללא הכנת חלופה התיישבותית. במקרים רבים של עקירה ויישוב מחדש נמצא שיישוב מפונים עם ובתוך קהילתם הוא הפתרון הטוב ביותר, ולרוב נעשה הדבר בעזרת חלופה התיישבותית (בית ומשק) לאוכלוסייה חקלאית, ודיוור חלופי ומקור פרנסה לאוכלוסייה עירונית. הפיצויים הכספיים הם מינימליים ונועדו לתמוך באנשים עד ליום שיוכלו להתפרנס בכוחות עצמם. בישראל התהפכו היוצרות, והפיצויים הפכו למרכז תכנית הפינוי והעקירה ובמקום שיהוו מכשיר-עזר בלבד.

העקירה מסיני זכורה בעיקר בגלל סוגיית הפיצויים שנסגרה ממש ערב הפינוי. סוגיית הפיצויים למפוניי חבל עזה וצפון השומרון גם היא אינה סגורה: הפיצויים כבר הוגדלו פעם אחת על ידי הכנסת – מעבר למה שהציעה הממשלה – וגם כעת הם נתונים למשא ומתן בין מגזרים שונים של מפונים לבין הממשלה ונציגיה. מתן פיצויים במקום חלופה התיישבותית וכלכלית איננה פתרון טוב, כפי שמלמד ניסיון סיני – הפיצויים הפכו ל"שפת הפינוי" במדינה שמקדמת את נושא ההתיישבות וסבורה ששום מחיר אינו גבוה מדי כדי לפצות מפונים. שלג, המצדד בחלופות מוכנות וכאלה שאף ישמרו על המסגרת היישובית והקהילתית הקיימת, מציע "פיצוי אידאולוגי" בדמות התיישבות המשכית, רצוי בגושי התיישבות ביש"ע (שלג, 2004א:53).

חלופות התיישבותיות ליישובים עקורים: כאמור, זו האופציה המועדפת בעת עקירת יישובים – הושבה יחד של כלל הקהילה במקומה החדש. עם זאת אין שום הכרח שאזור התיישבותי כגוש קטיף יעבור **בשלמותו** לאזור חדש. מסגרת הקהילה (המושבתית, הקיבוצית, היישוב הקהילתי) היא המשמעותית לפרט, ולכן זוהי המסגרת שעבורה יש למצוא חלופות התיישבותיות. משום שהקהילה היא קנה המידה הנכון, יש להקפיד וליישב קהילות דתיות ביישובים דתיים קיימים או כקהילות נפרדות, וכך גם לגבי חילוניים. רבים ממתיישיבי סיני יישבו את הנגב – אם בהקמת יישובים עצמאיים בפתחת שלום ובאזורים אחרים או על-ידי הצטרפותם ליישובים קיימים.

תכנון נכון יאפשר לנהוג כך גם עם עקורי גוש קטיף – וזאת חלילה ללא כפייה. הכנת חלופות התיישבותיות אורכת זמן רב והחיים במגורים זמניים עד סיום בניית היישובים החדשים עלולה להכביד מאוד על מתיישבים ותיקים כמו מתיישיבי חבל קטיף. למרות זאת, דווקא בהכנת תשתית חקלאית יכלה המדינה לעשות הרבה יותר כדי לאפשר לחקלאים העקורים לחזור מוקדם ככל האפשר לעבודת האדמה. רצון טוב של המתיישבים החקלאים הוותיקים בנגב היה מקל על התהליך.

מציאת תעסוקות חלופיות, פיתוח עסקי וכלכלי – אלה חשובים ביותר עבור המתיישבים הלא-חקלאים, ועל מנהלת הפינוי לכלול בתחומי פעילותה גם סיוע מקצועי וכלכלי לעקורים בבניית בסיס כלכלי לקיומם. הדבר חיוני במיוחד עבור מתיישבים מחבל קטיף שגילם עולה על 50 ושעבורם היישוב מחדש ומציאת בסיס חדש לקיום הם קשים במיוחד.

תהליך הפינוי עצמו: יש להימנע מהריסת בתים ורכוש – כמעט בכל מחיר. הנושא מאוד רגיש מכל הבחינות – מבחינת המתיישבים, מבחינת המדינה ואולי אף העולם כולו.

■ תהליך הפינוי והיישוב מחדש של מפוני עזה וצפון השומרון גם מעלה סוגיות עקרוניות יותר, הקשורות לצדק חברתי. גם בפינוי סיני וגם בעת הנוכחית המדינה השקיעה סכומי עתק בתשתיות יישוביות ובמתיישבים הן בתהליך ההתיישבות והן בהעסקתם אל גבולות ישראל. ספק רב אם כלל האוכלוסייה בישראל מודעת לתהליכים אלה. ספק אם אזרחי ישראל התבקשו אי-פעם להכריע, או שיש ביכולתם להכריע, במה שנוגע למדיניות ממשלתית, כלכלית וחברתית, ובכלל זאת העדפות תכנוניות של מגזרים ואזורים במה שנוגע לסולם העדיפויות הכלכלי-חברתי עבור החברה בישראל. ההשקעות הצפויות בניצנים בהקמת יישובים מדגימות תהליך זה: שטחים פתוחים ייגרעו מהדורות הבאים בישראל וסכומים אדירים שאפשר היה להפנות, למשל, לפיתוח ערי הנגב, אופקים, שדרות, נתיבות – מוקצים לצרכים אחרים.

מקורות

ספרים וכתבי עת

- אלבק, ש' (1990). **תהליך קבלת ההחלטות של ממשלת ישראל בפיצוי מפוני סיני**. עבודה לתואר מוסמך, חיפה: אוניברסיטת חיפה, החוג לגאוגרפיה.
- המכללה האקדמית ספיר (2005). **ישראל בין ימית לקטיף – יום עיון**, כנס שדרות לחברה, 8.2.2005, שדרות: המכללה האקדמית ספיר.
- טוביאנה, י', מילגרם, נ', ופלא, ה' (1988). "לחץ והתמודדות אצל מפוני ימית מסקנות והמלצות", **מגמות**, לא (1): 65-82.
- קליאוט, נ' ואלבק, ש' (1996). **סיני – אנטומיה של פרידה: פינוי יישובי סיני**, תל אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור.
- שדה, ל' (2004). **מושב עין הבשור כקהילת זיכרון וכיישוב זיכרון להתיישבות בסיני**. עבודה לתואר מוסמך, באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, המחלקה למדעי ההתנהגות.
- שלג, י' (2004א). "המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים בישראל", **נייר עמדה** 42, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

עיתונים

הארץ, 27.6.05, 16.4.2004, 23.4.04, 3.2.2004

- Cernea, M.M. (1993). Anthropological and Sociological Research for Policy Development in Population Resettlement, In: M.M. Cernea (ed.), *Anthropological Approaches to Resettlement – Policy, Practice and Theory*, Boulder, Colorado: Westview, 13-38.
- Fried, M. (1972). Grieving for a Lost Home, In: R. Gutman (ed.), *People and Buildings*. New York: Basic Books, 229-248.
- Heller, T. (1982). The Effects of Involuntary Residential Relocation: A Review, *American Journal of Community Psychology*, 10(1): 471-492.

- Melick, M.E., Loque, J.N. & Fredrick, C.J. (1982). Stress and Disaster, In: L. Goldberger & S. Breznitz (eds.), *Handbook of Stress*, New York: The Free Press, 613-630.
- Nann, R.C. (1982). Uprooting and Surviving – An Overview, In: R.C. Nann (ed.), *Uprooting and Surviving*, Dordrecht: Reidel, 1-10.
- Oliver-Smith A., & A. Hansen, (1982). Introduction: Involuntary Migration and Resettlement: Causes and Contexts, In: A. Hansen & A. Oliver-Smith (eds.), *Involuntary Migration and Resettlement*, Boulder, Colorado: Westview, 1-12.
- Scudder, T. & E. Colson, (1982). From welfare to development: A conceptual framework for the analysis of dislocated people, In: A Hansen & A. Oliven-Smith (eds.), *Involuntary Migration and Resettlement*, Boulder, Colorado: Westview, 267-288.

**נספח: נתונים על יישובי מועצה אזורית חוף עזה
על פי ותק, סוג, גודל ושיוך ארגוני**

הערות	גודל האוכלוסייה	סוג היישוב	השתייכות תנועתית	שנת ייסוד	היישוב
גרעין מפוני סיני	350 תושבים	קהילתי	אמנה	1983	אלי-סיני
גרעין מפוני ימית	כ-190 תושבים	מושב	אמנה	1982	בדולח
	כ-570 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1983	גדיד
	כ-300 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1980	גן-אור
	כ-300 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1979	גני-טל
	כ-70 תושבים		אמנה	1990	דוגית
	אין נתוני למ"ס				כפרים
	כ-320 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1975	כפר-דרום
	כ-170 תושבים	מושב		1978	מורג
גרעין ממפוני ימית	2420 תושבים	מרכז אזורי		1983	נווה-דקלים
מייסדים מיישובי חבל ימית, יישוב חילוני	1800 תושבים	מושב		1983	ניסנית

	320 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1977	נצר-חזני
	400 תושבים	כפר קהילתי	הפועל המזרחי	1977	נצרים
בוגרי ישיבות ומפוני סיני	כ-570 תושבים	מושב שיתופי	אמנה	1983	עצמונה
יישוב חילוני. רוב מתיישבין יעברו למבקיעים	17 משפחות כ-110 תושבים	ישוב קהילתי חילוני מעט דתיים		1993	פאת- שדה
יושב מחדש ב-1986	340 תושבים	מושב	הפועל המזרחי	1977	קטיף
	130 תושבים			1984	רפיח-ים
מחנה-מעבר לגרעיני התיישבות ומדרשת הדרום				2001	שירת- הים
				1987	שליו
	23 משפחות	קהילתי	אמנה	1992	תל- קטיפא
	8430 תושבים (לשנת 2003)				סה"כ